

KANDIDATUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP

AKADEMIN FÖR BIBLIOTEK, INFORMATION, PEDAGOGIK OCH IT

2023

Är vi redo?
Folkbibliotekens roll i kristid

NINA BRANDER KÄLLMAN

ANNE SKOOGH

HÖGSKOLAN
I BORÅS

© Författarna

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats

– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: Är vi redo? Folkbibliotekens roll i kristid

Engelsk titel: Are We Prepared? The Role of Public Libraries in Times of Crisis

Författare: Nina Brander Källman & Anne Skoogh

Färdigställt: 2023

Abstract: This study examines the role of public libraries in times of crisis from an implementation theory perspective. The Swedish National Library Strategy, adopted in April 2022, states that libraries might have an important role to play in Sweden's total defence. To see how this is being put into practice, we have conducted a quantitative text analysis of 86 recent public library plans, and interviews with library managers from seven different municipalities about their thoughts on libraries in times of crisis. While there is great variation in pre-existing conditions and resources, most of our interviewees agree that the topic is being actively discussed. However, there is still a great deal of confusion regarding the matter. According to our interviewees, providing the public with credible information is an important task for libraries in times of crisis, but staff might lack the necessary education and training. The role of a safe haven, a secure public space open to everyone, seems to be even more critical. Keeping the library open is considered particularly important for those reliant on the library for digital support and computer access. We draw the conclusion that if public libraries are to have a more formalized role in the total defence, this role must be much more distinctly defined on the national level. Furthermore, librarians need to strengthen their competence in regards to source criticism, civics and interacting with people in crisis situations.

Nyckelord: folkbibliotek, biblioteksplaner, kris, krig, totalförsvar, samhällsviktig verksamhet, implementeringsteori, semistrukturerade intervjuer

Innehållsförteckning

1 Inledning	4
1.1 Syfte	6
1.2 Forskningsfrågor	6
2 Litteraturöversikt	7
2.1 Om biblioteken som en del av totalförsvaret	7
2.2 Om bibliotekens roll i kristid	8
2.3 Om bibliotekariernas kompetens	10
2.4 Om biblioteksplaner och styrdokument	11
3 Teori	13
4 Metod och urval	16
4.1 Dokumentanalys	16
4.2 Semistrukturerade intervjuer	18
4.2.1 Urval	19
4.2.2 Presentation av kommunerna	20
4.3 Tematisk analys	21
4.4 Tillvägagångssätt	21
4.5 Forskningsetiska hänsyn	21
5 Analys och resultat	23
5.1 Dokumentanalys	23
5.2 Tematisk analys av intervjusvar	23
5.2.1 Faktorer som påverkar implementering	24
5.2.2 Bibliotekets roll i kristid	28
5.2.3 Bibliotekens uppdrag	33
5.2.4 Personal och kompetens	35
5.3 Teori i arbete – implementeringsteorins tre frågor	38
5.3.1 Förstå	38
5.3.2 Vilja	39
5.3.3 Kunna	39
6 Diskussion och slutsats	41
6.1 Återkoppling till syfte och forskningsfrågor	41
6.2 Diskussion	41
6.3 Slutsats	44
6.4 Metoddiskussion och uppslag till vidare forskning	45
Referenser	46
Bilaga 1: Intervjuguide	49
Bilaga 2: Samtyckesblankett	51
Bilaga 3: Mall för intervjufrågan	52

1 Inledning

Vi lever i oroliga tider där den ena krisen tycks följa den andra. Coronapandemin påverkade tillvaron på ett sätt som få hade kunnat förutse. Säkerhetsläget i världen har länge varit spänt och situationen ställdes på sin spets i och med Rysslands invasion av Ukraina i februari 2022. Cyberattacker hotar ständigt att slå ut viktiga samhällsfunktioner. I bakgrunden finns hela tiden klimatkrisen, med tänkbara följder i form av naturkatastrofer, flyktingströmmar med mera. I tider av kris ökar också människors behov av att begripliggöra sin samtid – efterfrågan på tillförlitlig information växer (Lloyd & Hicks, 2021, s. 10). Samtidigt ökar mängden desinformation, propaganda, rykten och konspirationsteorier, och de sprids allt enklare i vår allt mer globaliserade värld (Webster, 2014, s. 289f). Vi är intresserade av att utforska vilken roll biblioteken kan spela i dessa sammanhang.

Under coronapandemins gång handlade den svenska debatten i biblioteksvärlden mycket om huruvida biblioteken skulle ha öppet, och i så fall hur mycket och på vilket sätt. Man pratade dels om tillgång till information, dels om bibliotekens funktion som mötesplats och garant för social hållbarhet. Och för all del också om medborgares behov av bibliotekens rent praktiska funktioner – på många håll är biblioteket det enda stället där man kan skriva ut viktiga papper, låna en dator eller få hjälp med samhällsärenden. När det inte längre var möjligt växte de digitala klyftorna. (Gemmel, 2021)

"Samhällsviktig verksamhet" är ett begrepp som aktualiserades i början av pandemin, framför allt när regeringen i mars 2020 pekade ut tolv samhällssektorer som särskilt viktiga (DN, 2020). Definitionen på "samhällsviktig verksamhet" lyder, enligt Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB): "verksamhet, tjänst eller infrastruktur som upprätthåller eller säkerställer samhällsfunktioner som är nödvändiga för samhällets grundläggande behov, värden eller säkerhet" (MSB, 2021). Det kan låta tydligt, men exakt vad som avses och hur det i praktiken går till när detta beslutas, är svårare att säga med bestämdhet. I hopp om att räta ut frågetecknen vände vi oss till en handläggare på MSB. Enligt honom handlar det inte om något slags "klassning" som görs på nationell nivå, utan det rör sig om en identifiering som görs av exempelvis enskilda kommuner eller myndigheter. Själva identifieringen betyder egentligen ingenting i sig själv, utan är snarast att betrakta som ett slags rubrik som måste fyllas med konkret innehåll. Verksamheten som har identifierats som samhällsviktig ska göra en risk- och sårbarhetsanalys, och sedan bör konkreta åtgärder vidtas för att "bygga robusthet". I praktiken kan det exempelvis innebära att lokaler ska fungera även vid yttre strömavbrott, att IT-system är pålitliga, att personal har rätt kompetens och så vidare. Kort sagt: att det finns "en motståndskraft och en plan B" (J-O Olsson, personlig kommunikation, 2 september 2022).

Även i bibliotekssfären diskuteras begreppet "samhällsviktig verksamhet", och röster har höjts inom bland annat Svensk biblioteksforening för att biblioteken ska räknas in bland dessa verksamheter. Vissa kommuner har redan identifierat biblioteksverksamheten som samhällsviktig, men dessa är än så länge få. (Gammel, 2021)

Det har inom biblioteksvärlden redan flera år före pandemin pågått en debatt om huruvida biblioteken skulle kunna spela en roll i totalförsvaret. Bakgrunden är det regeringsbeslut från 2015 som slog fast att landets länge nedprioriterade försvar återigen skulle stärkas (prop 2014/15:109). Totalförsvaret är ett samlingsnamn för militärt och civilt försvar, och det övergripande målet är att "ha förmåga att försvara Sverige mot väpnat angrepp och värna vår säkerhet, frihet, självständighet och handlingsfrihet" (Försvarmakten, 2022). Bland andra fackförbundet DIK, som samlar många bibliotekarier, har tagit stark ställning för bibliotekens roll i totalförsvaret (Troberg, 2021). Inom Svensk biblioteksforening bildades år 2021 ett särskilt expertnätverk som jobbar med frågan (Svensk biblioteksforening, 2021).

Frågan tas även upp i den nationella biblioteksstrategin, som har varit under framtagning ända sedan 2015. I det utkast som presenterades av Kungliga Biblioteket 2019 skrev man att biblioteksväsendet kan spela "en viktig roll för en säker, oberoende och trovärdig informationsförmedling för hela samhället som en del av civilförsvaret" (Fichtelius et al., 2019, s. 7). Debatt följde om hur denna roll skulle se ut – vad skulle uppdraget innebära i praktiken? I den slutgiltiga versionen av biblioteksstrategin, *Strategi för ett stärkt biblioteksväsende*, som efter många om och men antogs av regeringen våren 2022, är formuleringarna mer konkreta men också mer nedtonade.

Med tanke på bibliotekens centrala roll i samhället, deras trovärdighet samt uppdrag att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning kan biblioteken spela en viktig roll i tider av kris. Begränsad möjlighet att ta del av kunskap och oberoende information kan få särskilt stora konsekvenser i en kristid. Biblioteken fyller en funktion inom totalförsvarets civila del (...). I grund och botten handlar det om att värna tillgången till faktabaserad och trovärdig information i såväl fredstida normallägen som vid fredstida krissituation och krig (Regeringskansliet, 2022, s. 24).

I den slutliga skrivningen förefaller man alltså fokusera på att biblioteken även i kristid ska fortsätta göra ungefär samma saker som de alltid gör, men att det centrala är att man har öppet och erbjuder medborgarna trovärdig information.

Sveriges folkbibliotek har styrdokument på flera nivåer att förhålla sig till. På nationell nivå gäller framför allt bibliotekslagen (2013:801), men även den nationella biblioteksstrategin har förstås en viss tyngd i det framåtsyftande arbetet. På regional nivå finns regionala biblioteksplaner, och i varje kommun finns en lokal kommunal biblioteksplan. Vi är intresserade av att undersöka huruvida tankarna kring bibliotek i kristid på nationell nivå har gett avtryck i de lokala biblioteksplanerna. Kungliga

Biblioteket publicerade i början av år 2022 en rapport som heter "Trender i planerna 2020" (KB, 2022a) där man har studerat alla kommunala biblioteksplaner som antogs 2020, för att se vilka teman som återkommer. Utredarna skriver: "Skrivningar om krishantering saknas nästan helt i biblioteksplanerna från 2020. Det blir givetvis intressant att se om detta ändras efter pandemiåren och hur skrivningar kring detta formuleras i framtida biblioteksplaner" (s. 19). Man konstaterar också att trots att många planer nämner den nationella biblioteksstrategin (som vid den tiden endast var ett förslag) så har ingen snappat upp idén om bibliotekens roll i totalförsvaret.

Vi har byggt vidare på denna rapport genom att granska de allra nyaste biblioteksplanerna, som börjar gälla 2021 och 2022. Därutöver har vi, genom att intervjuja folkbibliotekschefer från sju olika kommuner, undersökt hur man runtom i landet resonerar kring bibliotekens roll i kristid.

1.1 Syfte

Vi vill skapa kunskap om biblioteksföreträdarens förväntningar på folkbibliotekens roll i kristid och möjliga roll i totalförsvaret. Med biblioteksföreträdare avses här dels författare till biblioteksplaner, dels chefer för folkbibliotek.

1.2 Forskningsfrågor

Vi har formulerat en uppsättning *deskriptiva* forskningsfrågor som har väglett oss genom vår studie och som preciserar vårt syfte:

- I vilken utsträckning tas frågan om folkbibliotekens roll i kristid och totalförsvaret upp i de kommunala biblioteksplaner som börjar gälla 2021 och 2022?
- Hur resonerar bibliotekschefer kring folkbibliotekens roll i kristid och hur arbetar man med frågan idag?
- Vilka omständigheter påverkar, enligt bibliotekscheferna, i vilken mån och på vilket sätt man arbetar med frågan i olika kommuner?
- Vilka förutsättningar och vilken kompetens behövs, enligt bibliotekscheferna, för att folkbiblioteken ska kunna spela en viktig roll i kristid som en del av totalförsvaret?

Tillsammans ledde oss de deskriptiva frågorna, samt tidigare forskning och teoretiskt ramverk, fram till formulerandet av en *analytisk* forskningsfråga, som förhåller sig övergripande till de deskriptiva forskningsfrågorna:

- Hur kan arbetet med kris- och försvarsfrågor vid folkbibliotek förstås?

2 Litteraturöversikt

I det här avsnittet presenterar vi tidigare forskning och andra texter som har haft betydelse för vår studie, antingen som bakgrundskunskap, som inspiration till intervjufrågorna eller som jämförelsematerial i diskussionsdelen. Presentationen är uppdelad enligt följande teman: biblioteken som en del av totalförsvaret, bibliotekens roll i kristid, bibliotekariernas kompetens samt biblioteksplaner och styrdokument.

2.1 Om biblioteken som en del av totalförsvaret

Den nationella biblioteksstrategin är av stor vikt för att förstå bakgrunden till debatten om biblioteken som en del av totalförsvaret. Men exakt vad en nationell strategi är, och vilken tyngd ett sådant dokument har, är inte helt självklart. Efter att ha sökt efter en vedertagen definition beslöt vi att istället vända oss direkt till Regeringskansliet med vår fråga. Frågan vidarebefordrades till Kulturdepartementet, och en tjänsteperson med titeln brevsvareare svarade att en nationell strategi är "en beskrivning av regeringens arbete eller ambitioner framåt inom ett område (...) Det som aviseras i en strategi har regeringen för avsikt att genomföra. Med detta sagt så kan ju prioriteringar och inriktningar ändras vid ett regeringsskifte" (I. Yalcin, personlig kommunikation, 6 oktober 2022).

Processen med att ta fram den nationella biblioteksstrategin var, som tidigare nämnts, lång. Det var år 2015 som Kungliga Biblioteket fick i uppdrag att ta fram ett förslag till en nationell biblioteksstrategi i syfte att utveckla, förnya och förstärka biblioteken. Uppdraget innebar att föreslå långsiktiga mål och strategier för att främja samverkan och kvalitetsutveckling i hela det allmänna biblioteksväsendet. Den version som slutligen antogs heter *Strategi för ett starkt biblioteksväsende 2022-2025* (Regeringskansliet, 2022), men vi vill också lyfta fram det tidigare utkastet *Demokratins skattkammare* (KB, 2019). Som vi nämnde i inledningen formuleras i dessa dokument en vision om biblioteken som en del av landets totalförsvaret.

En mastersuppsats från Uppsala universitet (Joyce & Wallin Lämsä, 2020) har varit till stor nytta för oss. Med utgångspunkt i så kallad WPR-analys ("What's the problem represented to be?") har författarna studerat förarbeten och remissvar till den nationella biblioteksstrategin, för att se hur idén om ett deltagande i totalförsvaret har presenterats. Här är det värt att notera att formuleringarna om totalförsvaret var betydligt skarpare i de tidiga utkasterna, men efter hand har de tonats ner. I tidiga utkast fanns det bland annat formuleringar om att vissa bibliotek kan behöva stänga i händelse av krig, i akt och mening att skydda kulturarvet. Det fanns också formuleringar om att biblioteken skulle kunna bistå med *korrekt* information i kris och krig, men detta byttes efter kritik ut mot "faktabaserad och trovärdig information". Utöver dokumentanalysen har Joyce och Wallin Lämsä intervjuat ett antal biblioteksanställda om hur de ser på rollen som en del

av totalförsvaret, och hur de tänker kring eventuella hinder. Många relevanta synpunkter förs fram av intervjupersonerna. Många av personerna var förvisso positiva, men det fanns bland annat en oro för att totalförsvarsuppdraget skulle krocka med bibliotekens demokratiuppdrag och deras neutralitet gentemot stat och kommun. Biblioteken ska uppmuntra till kritiskt tänkande, inte agera megafon för makten. Flera intervjupersoner uppgav att de kände en olust inför tanken på att kanske behöva föra fram information som de inte kan stå för, om exempelvis antidemokratiska krafter har tagit makten i landet. En del bekymrade sig också över hur beståndsutveckling och övrig biblioteksverksamhet skulle påverkas om man såg sig nödgad att agera statlig informationskanal. Många uttryckte också tvivel dels kring bibliotekspersonalens digitala kompetens, dels kring deras förmåga att hantera människor i kris. Det är värt att notera att merparten av intervjuerna gjordes precis innan coronapandemin, endast ett fåtal genomfördes när den redan var ett faktum. Dessutom hade man vid den här tiden endast utkastet till den nationella biblioteksstrategin att tillgå, medan vi idag har den antagna slutversionen att förhålla oss till. Omständigheterna har alltså förändrats på flera sätt sedan början av 2020, och därmed anser vi att vår studie utgör en relevant uppdatering och komplettering av den kunskap som Joyce och Wallin Lämsä (2020) bidrar med.

2.2 Om bibliotekens roll i kristid

En historisk tillbakablick är på sin plats för att få en fördjupad förståelse för vilken roll bibliotek kan spela i kris och krig. Vi har också funnit det relevant att ta del av artiklar från olika delar av världen för att få ett vidgat perspektiv.

Lerner (2009) framhåller att biblioteken, med sitt stora kulturella symbolvärde, gång på gång har blivit måltavlor för förstörelse. Han skildrar hur bok- och bibliotekshistorien är kantad av katastrofer, plundring och förödelse. Böcker har bränts, och segrande krigsherrar har fyllt nya, pampiga bibliotek med krigsbyten och stöldgods. Därtill kommer den mer subtila makt som har utövats över bibliotekens bestånd genom censur och moraliserande påbud.

Biblioteken har också självmant tagit på sig en opinionsbildande roll i krigstid. Det visar exempelvis Kimball (2007), som skriver om ett amerikanskt barnbiblioteks verksamhet under första världskriget och spanska sjukan. I början av kriget är det främst bibliotekets funktion som mötesplats och tillflyktsort som lyfts fram, men när USA blir inblandat i kriget år 1917 blir tongångarna lite annorlunda. Patriotiska dikter hängdes upp på väggen, fosterländska pjäser spelades, barnen frågade efter böcker om krigshjältar och det ordnades debatter om militärstrategiska frågor. Barnen samlade dessutom in pengar till soldaternas fältbibliotek. Ändå var krigets påverkan på bibliotekets verksamhet relativt liten i jämförelse med utbrottet av spanska sjukan, som föranledde en mängd åtgärder. Endast tio personer fick komma in i lokalerna samtidigt, man möblerade om

för att undvika närkontakt mellan människor, och barn var under en period helt utestängda. När smittriskan väl var över tog det en tid för verksamheten att återhämta sig. För en nutida läsare är det lätt att dra paralleller till dagens postpandemiska situation.

Becker (2005) skriver om hur biblioteken i USA, med American Library Association i spetsen, under andra världskriget tog chansen att stärka sin legitimitet, genom att vädja till patriotiska känslor, erbjuda nya tjänster och inleda samarbeten med såväl myndigheter som privata aktörer. Kriget innebar alltså inte en kris för biblioteken, utan sågs snarare som en möjlighet för dem att höja bibliotekarieprofessionens status och befästa sin centrala position i det demokratiska samhället. Becker skriver också om de fältbibliotek som etablerades under kriget och fyllde en viktig funktion för soldaterna. Under ledning av American Library Association skeppades tusentals böcker över havet till amerikanska soldater i Europa. Det rörde sig om bland annat teknisk facklitteratur men också skönlitteratur för ren förströelseläsning.

En samtida text på temat är publicerad av Adetayo et al. (2022). Dessa nigerianska forskare har undersökt studenters syn på bibliotekens roll i krigstid. Artikeln är intressant inte minst för att den utmynnar i ett antal ovanligt konkreta förslag på vad biblioteken kan göra både i krigstid och efter krigets slut. Det handlar bland annat om att ordna seminarier och distribuera böcker om konfliktlösning, svara på frågor om krig och erbjuda en arena för samtal om det pågående kriget. Efter krigets slut kan biblioteket spela en viktig roll i återuppbyggnaden av samhället genom att på olika sätt tillhandahålla information om vilken hjälp som finns att få, och genom att öppna upp för samtal mellan människor.

En mängd artiklar har redan hunnit skrivas om bibliotekens roll och utmaningar under coronapandemin. Här kan nämnas Wakeling et al. (2021), som redan i augusti 2020 – alltså i ett ganska tidigt skede av pandemin – gjorde en enkätundersökning riktad till ett stort antal bibliotekschefer i Australien. Man undersökte framför allt hur bibliotekscheferna själva tyckte att de klarat av krisläget som de hamnade i, och vilka erfarenheter de fått att använda sig av. En slutsats var att bibliotekens många olika roller har utmanats i olika hög grad, och på olika vis. En del bibliotek har fått ändra sin verksamhet ganska radikalt, och försöka utföra sina uppdrag på andra vis än tidigare. Inte minst behöver man nu gå vidare med en diskussion om vilka av de nya tjänster som införts som ska fortsätta finnas, och hur det ska prioriteras gentemot de "gamla" tjänster och uppdrag som funnits. En annan övergripande slutsats är att pandemin förvisso inneburit mycket stor stress för biblioteken som institutioner och för cheferna personligen, men att alla hela tiden kämpat på för att fortsätta vara en positiv kraft i lokalsamhället.

Svenska förhållanden beskrivs av Rundqvist (2020). Sverige hanterade pandemin annorlunda än de flesta andra länder och det gäller även biblioteken, som inte stängdes

ner i samma utsträckning som på andra håll. Så småningom vidtogs ändå åtgärder för att minska smittspridningen och nya arbetssätt infördes. Kommunerna ställdes inför en komplex situation, nödgade att balansera mellan principen om kommunalt självstyre, Folkhälsomyndighetens rekommendationer, regionala restriktioner och bibliotekslagens skrivning om att folkbibliotek ska finnas tillgängliga för alla. Resultatet blev att olika kommuner gjorde olika tolkningar, med bristande likvärdighet som följd.

Gemmel (2021) kartlägger för Svensk biblioteksförningens räkning svenska region- och folkbiblioteks arbete och uppdrag under pandemin. Rapporten bygger på digitala rundabordsamtal med bibliotekschefer, med syftet att dels fånga upp aktuell situation, dels identifiera både det som varit särskilt svårt och det som lett till nya initiativ och arbetssätt. De deltagande cheferna vittnade om att mycket av bibliotekens verksamhet fått ställas om, och framför allt har möjligheten att vara på biblioteket som en fysisk plats minskat. Det har lett till ökad ojämlikhet, och även en ökad digital klyfta då tillgången till teknik som publika datorer och skrivare togs bort. Ett annat intressant resultat är att de folkbibliotek som av sina kommuner ansetts vara samhällsviktig verksamhet haft mer öppet än övriga, samt fått mer resurser.

Angående bibliotekens funktion i det pågående kriget i Ukraina finns det ännu inte mycket forskning. Däremot har ett antal artiklar publicerats i Biblioteksbladet, som vid upprepade tillfällen haft kontakt med företrädare för biblioteksverksamheten i Ukraina. Det påpekas bland annat att bibliotekarier i Ukraina är hårt utsatta, och över 30 bibliotek har blivit totalt förstörda. På många håll arbetar personalen, men håller stängt för besök. Man ägnar sig bland annat åt att digitalisera kulturarvet för att bevara detta för eftervärlden. Man försöker också hålla digital service igång, men detta är svårt på grund av brist på elektricitet och dålig tillgång till internet. De bibliotek som har öppet försöker också skapa en trygg plats för både medicinsk och psykisk akutvård (Röshammar, 2022).

2.3 Om bibliotekariernas kompetens

En intressant fråga är hur pass väl rustade bibliotekarier är för att svara på allmänhetens frågor i kris, och för att handskas med människor i kris. Hit hör också frågan om huruvida bibliotekarierna ses som auktoriteter, och vilken typ av frågor som användarna förväntar sig att bibliotekarierna ska kunna svara på.

Harris et al. (2005) använde sig av en rätt oortodox metod för att undersöka bibliotekariers förmåga att svara på frågor under SARS-pandemins utbrott i Ontario, Kanada. De ringde helt enkelt runt till olika bibliotek och ställde frågor om viruset och sjukdomen. Svaren de fick var av minst sagt blandad natur, och slutsatsen de drar är att biblioteken nog inte är särskilt väl lämpade för att svara på frågor av medicinsk karaktär, särskilt inte i en tid av akut kris. Märk väl att det i Ontario förts en diskussion

om bibliotekariers lämplighet att förmedla trovärdig medicinsk information, just eftersom de är experter på informationssökning. Trots detta var alltså svaren man fick starkt varierande och i många fall fullständigt undermåliga och godtyckliga. För att illustrera detta ser vi det som motiverat att här lyfta in ett direkt citat från artikeln:

Nine of the library staff (13 percent) gave the caller quasi-medical advice that probably overstepped the boundary of what could be considered appropriate to health inquiries on the part of a public library intermediary. For instance, one librarian advised the caller that unless her cousin was a health-care worker or had recently been in Hong Kong or China, it would not be a problem to visit Toronto and commented that "the person would have to sneeze on you for you to get it (s. 151).

Zhu et.al. (2021) har intervjuat ett antal bibliotekarier om deras roll som förmedlare av trovärdig information. Studien tar sin utgångspunkt i det faktum att allmänhetens tilltro till myndigheter har minskat, men att biblioteken fortfarande åtnjuter stort förtroende. Men trots att studien gjordes under en tid då desinformation diskuterades mycket i samhället upplevde intervjupersonerna att biblioteksanvändarnas frågor mestadels var relativt konkreta och handlade om bidragssökning, juridik, skatter och liknande, snarare än om huruvida myndighetsinformationen är pålitlig. Författarna drar ändå slutsatsen att den "infodemi" (s. 16) som vi sedermera har upplevt ytterligare inskräper vikten av att verkligen lyfta och diskutera bibliotekens roll som informationsförmedlare. De poängterar också att bibliotekarieutbildningar behöver bli bättre på att förbereda framtida bibliotekarier för denna typ av uppdrag.

Williams och Ogden (2021) har undersökt bibliotekariers förmåga att handskas med människor i kris, men med fokus på personliga krissituationer som hemlöshet, psykisk ohälsa och missbruk. Syftet är att se vilket stöd bibliotekspersonal kan behöva för att hjälpa människor i kris, och studien kom fram till att många biblioteksanställda gärna vill hjälpa till men upplever sig sakna resurser för detta. Framför allt svarade respondenterna att de behöver kontinuerlig utbildning på området, både för att hantera och avvärja akuta krissituationer, lära sig mer om konflikthantering och bemötande av personer i kris i allmänhet.

2.4 Om biblioteksplaner och styrdokument

I vår studie uppehåller vi oss en del vid styrdokument. Hedemark och Börjesson (2014) definierar begreppet så här:

Styrdokument är ett deskriptivt, samlande begrepp som avser alla de texter som reglerar en verksamhet som ett folkbibliotek. Däribland kan både finnas juridiska dokument som lagtexter, politiska dokument som antagna planer, administrativa dokument och planeringsdokument på tjänstemannanivå. Biblioteksplaner är en typ av styrdokument (s. 98).

Hedemark och Börjesson har vidare undersökt hur biblioteksplaner används. Författarna konstaterar att det är svårt att ens definiera ordet "användning". Innebär det att man måste göra precis som det står i planen, eller kan man använda en plan till annat än att utföra just det som står i den? Börjesson har också utfört en kvalitativ studie av en folkbiblioteksverksamhet (2011), och den visade att medarbetarna inte tolkade sin biblioteksplan som ett styrande dokument, utan snarare nyttjade dess innehåll för att "ringa in sitt kompetensområde och utveckla sin vision" (s. 56). Dessutom utgick man från planen för att motivera sitt sätt att fördela resurser.

Hur styrdokument påverkar det vardagliga arbetet har beforskats av bland andra Rivano Eckerdal och Carlsson (2018). De har studerat fem skånska kommuner, och undersökt hur folkbiblioteken i dessa förhåller sig till nationella, regionala och lokala styrdokument. Man har också undersökt om det faktum att styrdokumentet existerar på olika nivåer leder till spänningar eller konflikt. Ett tydligt resultat var att man ansåg att den nationella nivån – i form av bibliotekslagen – var viktigast, och därefter den egna kommunens biblioteksplan. I likhet med Hedemark och Börjesson (2014) fann forskarna också att styrdokument har en viss plasticitet, att de tenderar att användas på olika sätt av olika personer i olika situationer, och att det visar att dokumenten anpassas och omformas i bibliotekets vardagsarbete.

3 Teori

Flera olika teoretiska perspektiv skulle kunna tillämpas på vår studie. Vi övervägde bland annat en variant av legitimitetsteori, för att förstå mer kring hur ett nytt eller utökat samhällsuppdrag skulle kunna påverka legitimiteten hos biblioteken som institution (Suchman, 1995). Ett annat möjligt perspektiv rör bibliotekarien som kognitiv auktoritet (Wilson, 1983).

Men eftersom vi i synnerhet intresserar oss för de processer som äger rum när ord blir till handling, alltså när ett beslut eller en policy ska genomföras, har vi valt att ta avstamp i implementeringsteorin. Det är en teori hämtad från statsvetenskapen, i Sverige särskilt torgförd av professor emeritus Evert Vedung. I vårt fall handlar det alltså om hur formuleringarna från den nationella biblioteksstrategin och dess utkastdokument avspeglas i praktiken och i de lokala styrdokumenterna.

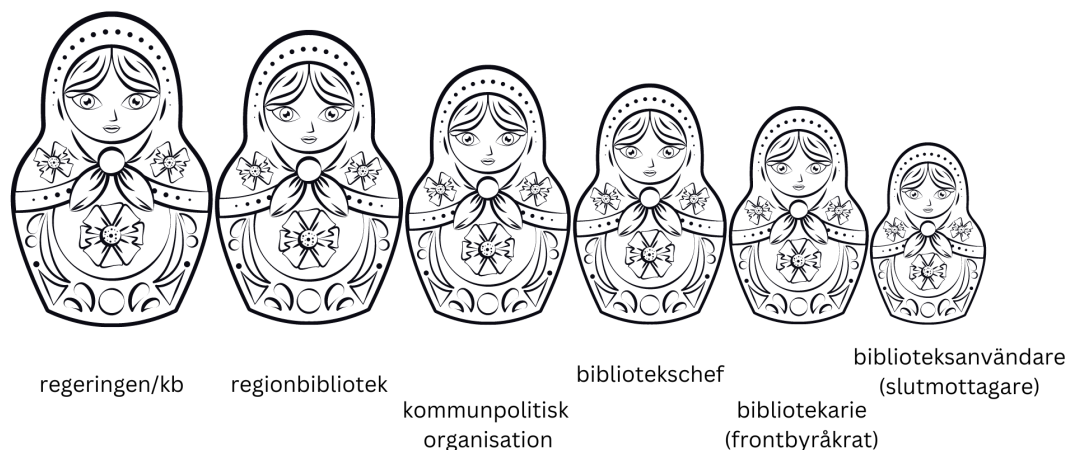
En central tankefigur i implementeringsteorin är treenigheten *förstå/vilja/kunna*. Modellen har ursprungligen utarbetats av Lennart Lundquist (Lundquist, 1987, s. 43) och sedermera vidareutvecklats av Vedung. Implementeringsforskarna ställer sig alltså följande tre frågor (Vedung, 2016, s. 83):

- 1) *Förstå*; i vilken utsträckning *begriper* implementerarna interventionens innebörd?
- 2) *Vilja*; i vilken utsträckning önskar (ids, har lust att) implementerarna genomföra interventionen?
- 3) *Kunna*; i vilken utsträckning *förmår* implementerarna (har aktörerna resurser att, förmåga att) genomföra interventionen?

Vi har valt att i tillägg till dessa frågor också ställa en mer normativ fråga, nämligen: I vilken utsträckning *bör* implementerarna genomföra interventionen? Mer om detta i kapitel 6.

Implementeringsforskare ställer dessa frågor på flera olika nivåer, eftersom det oftast är många steg på vägen mellan beslut/policyformulering och faktisk implementering. För att illustrera detta har vi lånat en modell av Vedung (2016, s. 32) och gjort en egen tolkning:

Figur 1

Babusjkamodellen relaterad till biblioteksverksamhet, baserad på Vedung (2016).

Den här babusjka-metaforen är, konstaterar Vedung, illustrativ för att visa hur kedjan ser ut då makt successivt delegeras från ett organ till ett annat. Det är också lätt att förstå att en del information kan komma att förändras på vägen från den största babusjkan till den minsta, ungefär som när man leker viskleken på ett barnkalas. Metaforen har dock även vissa brister: "Tomma trädockor gestaltar dåligt att implementeringen är befolkad av aktörer med avsikter och handlingsförmåga (...) Trädockorna ger inte heller någon träffande bild av att kolleger kan samverka horisontellt inom en implementerande organisation..." (Vedung, 2016, s. 32). I fallet bibliotek kan man till exempel invända att regionbiblioteken inte är tydligt placerade mellan den högsta beslutsnivån och den kommunala, utan är en egen organisation som snarare arbetar lateralt mot andra aktörer. Men bilden blir tydligare om vi väger in att varken dockor eller biblioteksinstanser existerar i ett vakuum. De förhåller sig inte bara till varandra, utan även till andra aktörer, som exempelvis eldsjälarna (Vedung, 2016, s. 87), engagerade medborgare (Vedung, 2016, s. 130) och marknaden (Vedung, 2016, s. 135).

När implementering går trögt kan det ha flera förklaringar. Vedung nämner bland annat *byråkratisk tröghet (inerti)* och *stigberoende*, två begrepp som något förenklat handlar om att det är enklare att köra på i gamla hjulspår än att ställa om sitt tänkande och göra nya vägval (Vedung, 2016, s. 58). Även politisk korrekthet och föreställningar om andras uppfattningar och åsikter kan sätta käppar i förändringens hjul. Det kan också finnas "dolda strategiska motiv som försvagar eller förstärker interventionens styrkraft"

(Vedung, 2016, s. 60). Då kan så kallade *vikarierande mål* föras fram i syfte att dra uppmärksamhet från de verkligt centrala. En konsekvens av detta är att myndighetspersoner och andra implementerare anar oråd och inte lägger ner så mycket energi på att implementera, då de misstänker att målen inte är så viktiga som de bedyras vara (Vedung, 2016, s. 60). Kort sagt är förutsättningarna för en lyckad implementering mer gynnsamma när de mindre babusjkorna känner förtroende för de större.

En särskilt intressant faktor som på olika sätt påverkar implementering är *otydlighet*. Vedung skiljer på *otydlighet som hämmar* och *otydlighet som främjar*. Han konstaterar att implementeringsforskare traditionellt har hävdat att implementering hämmas av otydliga mål, men att det faktiskt också kan vara tvärtom. "Oklarhet som manifesteras i ett abstrakt, generellt och luftigt språk kan vara sprungen ur en självinsikt hos insatsens tillskyndare om deras egen *brist på kunskap och tid*" (Vedung, 2016, s. 70). Beslutsfattare kan alltså uttrycka sig medvetet vagt för att ge "autonomi och spelrum åt såväl handläggande frontbyråkrater som högre förvaltningsorgan och komplexa nätverk av mellanhänder" (Vedung, 2016, s. 70). Otydliga direktiv föder med andra ord både förvirring och frihet.

Det är i sammanhanget även värt att nämna den så kallade *public choice*-teorin, som handlar om byråkratins egenintresse. I korthet går det ut på att myndigheter "strävar efter att expandera, överleva eller motverka samverkan med andra förvaltningar, och detta egennyttiga handlande tar överhanden över intresset för saken" (Vedung, 2016, s. 87). Detta må låta cyniskt, men "egenintresse" behöver inte nödvändigtvis handla om själviskhet eller profithunger, utan kan också vara sprunget ur en genuin övertygelse om den egna verksamhetens viktighet.

Teorin om egennytta är tillämpbar på både höga och låga instanser, eller för att använda modellen ovan, små och stora babusjkor. Vedung nämner som exempel att tjänstemän agerar illojalt mot sina chefer genom att ägna arbetstiden åt att surfa på internet för privata ändamål. Detta är lätt gjort, eftersom ledningen har svårt att övervaka sina anställda, det finns en *informationsasymmetri* till tjänstemännens fördel. I ett sådant sammanhang kan man tänka sig att tjänstemännen av bekvämlighetsskäl kommer att protestera mot alla nya uppdrag, och således kan de utgöra hinder för implementering av beslut. I andra ändan – bland de stora babusjkorna – kan det istället handla om att man vill värna sin egen organisations status och överlevnad, och kanske därmed överdriver sin egen betydelse för att tilldelas mera resurser eller i alla fall undvika nedskärningar (Vedung, 2016, s. 87). Då kan det istället bli de så kallade frontbyråkraterna som hamnar i kläm, då ansvaret faller på dem att förverkliga de visioner som har formulerats på högre ort.

Utifrån detta perspektiv ämnar vi alltså närma oss våra frågeställningar. I nästa kapitel beskriver vi de metoder vi använt oss av för insamling och analys av empiri.

4 Metod och urval

I detta kapitel beskriver vi hur vi konkret har gått tillväga för att besvara våra forskningsfrågor. Vi använder oss av två olika metoder. Först en dokumentanalys, i form av en kvantitativ textanalys av biblioteksplaner, vars resultat ligger till grund för urvalet inför steg två, som består av sju stycken semistrukturerade forskningsintervjuer med totalt åtta biblioteks- och kulturchefer runtom i Sverige.

4.1 Dokumentanalys

Som redan nämnts i inledningen gjorde Kungliga Biblioteket (KB) en undersökning av alla biblioteksplaner antagna under 2020, för att analysera vilka trender som kunde skönjas. Vi har valt att bygga vidare på detta genom att studera de biblioteksplaner som antagits senare, det vill säga de som gäller från 2021 och 2022. Det visade sig, i september 2022, finnas 86 stycken dylika planer listade på Kungliga Bibliotekets hemsida, som samlar hela landets aktuella biblioteksplaner (KB, 2022b). De allra flesta av dessa var enkelt tillgängliga på respektive kommuns hemsida, övriga fick vi begära ut som allmän handling. Totalt omfattade materialet cirka 1200 sidor.

Vi gjorde sedan en enkel kvantitativ textanalys som gick ut på att leta efter vissa ord i de digitala dokumenten genom att helt enkelt använda kommandot ctrl+f. Vi valde ett antal ord som vi bedömde skulle kunna fånga upp formuleringar om olika typer av samhällskriser – ordet "kris" var därmed ett självklart val. "Krig" valde vi för att se om någon tar upp bibliotekens roll i ett eventuellt krig eller i en krigshärjad omgivning. Vi är dock fullt medvetna om att processen kring att ta fram styrdokument är lång, och att det pågående kriget i Ukraina rimligen inte har hunnit lämna några avtryck ännu. Däremot förväntade vi oss att coronapandemin skulle ha satt några spår i form av en ökad krismedvetenhet, eller reflektioner kring bibliotekets roll i en ansträngd samhällssituation. Det var anledningen till att vi hade med "pandemi" och "corona" som sökord. Därtill sökte vi på "smitt*" för att inte missa någon skrivning om smittspridning. Ordet "försvar*" valde vi för att täcka in alla skrivningar om totalförsvaret eller civilförsvaret, och även verbet "försvara". Vi sökte också på "samhälls*" för att se om begreppen "samhällsviktig" och "samhällsbärande" fått något genomslag i dokumenten. För att se hur planerna förhöll sig till den nationella biblioteksstrategin sökte vi på "strategi", men räknade bort alla träffar som handlade om någon annan strategi. Vi kompletterade med "säkerhet", "MSB", "beredskap", "skydd" och "oro" för att säkerställa att vi inte missade någon formulering om krisberedskap.

Den här granskningen besvarar vår första forskningsfråga: "I vilken utsträckning tas frågan om folkbibliotekens roll i kristid och totalförsvaret upp i de kommunala biblioteksplaner som börjar gälla 2021 och 2022?" Resultatet av granskningen ligger också till grund för hur vi sedan gått vidare med urval och intervjuer. Därför finner vi

det motiverat att redan här i metodkapitlet presentera vad vi kom fram till. I analyskapitlet (5.1) utvecklar vi resonemangen ytterligare.

Det visade sig att ytterst få planer tar upp frågorna överhuvudtaget. Vi fick visserligen en del träffar på sökorden (se tabell), men många av dessa träffar gäller något annat och är inte relevanta för vår studie. Den nationella biblioteksstrategin tas upp i många planer, men ofta bara i en lista över styrdokument. När man skriver mer utförligt om strategin är det ofta i anslutning till digitalisering. "Kris" kan handla om klimatkris och livskris, "krig" kan handla om att sprida kunskap om världskrigen. "Försvaret" dök oftast upp i samband med att försvara fri- och rättigheter. Träffarna på "säkerhet" och "beredskap" handlar oftare om datasäkerhet och lokaler än om samhällskriser. "Skydd" handlar nästan alltid om skydd för de nationella minoritetsspråken. Formuleringarna om pandemin handlar ofta om den digitala utvecklingen som skett under pandemiåren, eller om sviktande besöksantal och anpassningar som man har tvingats göra. Mer sällan nämns några generella lärdomar som dragits inför framtida kriser.

Figur 2

SÖKORD	ANTAL PLANER (AV 86) SOM ORDET FÖREKOMMER I	VARAV RELEVANTA FÖR ÄMNET KRIS/TOTALFÖRSVAR
Kris	6	3
Krig	2	0
Försvar*	4	2
Pandemi	16	3
Corona	6	3
Samhällsviktig/samhällsbärande	3	2
Nationella biblioteksstrategin	28	3
Säkerhet	8	2
MSB	1	1
Skydd	13	2
Beredskap	11	2
Oro	6	3
Smitt*	0	0

Tabell över sökord och träffar i biblioteksplaner

När vi sållat bort de träffar som för vår uppsats är irrelevanta är det enbart två planer som faktiskt kan sägas ta upp frågorna om bibliotekens roll i kristid och tänkbara roll i totalförsvaret. Något fler kommuner har formuleringar som kan ge en antydning om att de resonerat kring frågan. Det kan handla om att man till exempel nämner totalförsvaret som en framtidsfråga, att man citerar biblioteksstrategin om bibliotekens roll i en säkerhetsmässigt oroande situation, eller att man beskriver en informationsverksamhet som bedrivits under pandemin. De flesta kommuner har ingen skrivning alls kring vårt ämne i sina biblioteksplaner, som börjat gälla 2021 eller 2022.

4.2 Semistrukturerade intervjuer

För insamlingen av empiriskt material har vi valt att använda en kvalitativ metod: semistrukturerade intervjuer. Semistrukturerade intervjuer passar bra eftersom vi har ett

tydligt övergripande ämnesområde och gärna vill ha utförliga inblickar i de resonemang som intervjupersonerna för. Vi har noggrant utarbetat en intervjuguide (se bilaga 1), utifrån vår teoretiska ansats, vårt syfte och de deskriptiva forskningsfrågor som presenteras i avsnitt 1.2. Med hjälp av guiden säkerställde vi att intervjupersonerna fick ungefär samma frågor och att svaren enklare kunde jämföras med varandra. (Bryman, 2016, s. 469). Vi hade dock stor flexibilitet och många tänkbara följdfrågor. Vi anpassade intervjuguiden inför varje intervju utifrån kommunens förutsättningar och vad de skrivit i sin biblioteksplan.

4.2.1 Urval

Som framgår av dokumentanalysen (avsnitt 4.1) så har de allra flesta kommunerna med biblioteksplaner som börjat gälla 2021 eller 2022 inga skrivningar alls som är relevanta för vårt ämne. Vårt urval består av 1) de två kommuner som tveklöst tar upp ämnet på ett omfattande sätt i sin plan 2) ett antal kommuner som inte direkt tar upp ämnet men ändå berör det på något sätt 3) ett antal kommuner som inte berör det alls. Personerna som vi önskade intervju kontaktades via e-post (se bilaga 3).

Vi har valt att intervju båda bibliotekscheferna från de kommuner som definitivt tar upp ämnet – grupp A. Vi har valt tre kommuner från grupp B, som ändå haft någon antydning om frågan i sina biblioteksplaner, och slutligen två kommuner från grupp C, som inte berör ämnet alls.

Det visade sig svårare att rekrytera intervjupersoner från grupp C, och flera tackade nej. Detta kan möjligen indikera ett ointresse för ämnet i sig, eller att de helt enkelt inte känner sig insatta i frågan, men det kan också vara så enkelt som att de helt enkelt inte hade tid eller möjlighet att ställa upp. Vi har försökt ha en rimlig geografisk spridning, och har därför sett till att ha med kommuner från både Norrland, Svealand och Götaland. Dessutom har vi strävat efter att inkludera kommuner av olika storlek.

Vi inser att detta inte på något vis är ett representativt urval, och gör inte heller anspråk på det. Vår forskning får betraktas som ett stickprov, utifrån vad som är möjligt inom ramarna för denna begränsade tidsperiod och uppsatsens omfång. Detta är i enlighet med Brymans målstyrda urval (2016, s. 408). Denna typ av urval är enligt Bryman vanligt förekommande inom samhällsvetenskaplig kvalitativ forskning, eftersom man vill försäkra sig om att personen man intervjuar har något relevant att säga om forskningsfrågan.

En utmaning med att intervju bibliotekschefer om ett sådant aktuellt ämne som bibliotekens roll i kristid och totalförsvaret har varit att hålla oss ifrån det mer journalistiska sättet att arbeta. Hade vi istället för en vetenskaplig uppsats gjort ett djuplodande tidningsreportage hade vi till exempel mycket gärna gjort en intervju med Erik Fichtelius, huvudförfattare till *Demokratis skattkammare*, för att diskutera

framtagandet av den nationella biblioteksstrategin. Vi hade också kunnat vända oss till det expertnätverk för bibliotek i totalförsvaret som startats i Svensk biblioteksförnings regi, men valde bort det eftersom vi ville höra hur vanliga biblioteksföreträdare resonerade, snarare än de mest initierade experterna på området.

4.2.2 Presentation av kommunerna

Våra utvalda kommuner och intervjupersoner presenteras nedan. Kommundefinitionerna ("större stad" och liknande) är hämtade från Sveriges Kommuner och Regioner (2022), som löpande gör kommungruppsindelningar efter olika kriterier. Uppdelningarna i A, B och C är dock våra egna, som förklarats i föregående stycke.

Kommun A1

Större stad i Svealand, tillhör grupp A, som alltså har relevanta formuleringar i sin plan.

Intervjuperson A1A: Kulturchef i kommun A1.

Intervjuperson A1B: Enhetschef på ett bibliotek i kommun A1.

Kommun A2

Storstad i Svealand, tillhör grupp A, som alltså har relevanta formuleringar i sin plan.

Intervjuperson A2: Stadsbibliotekarie i kommun A2.

Kommun B1

Större stad i Norrland, tillhör grupp B, som alltså berör ämnet på något sätt i sin plan.

Intervjuperson B1: Kulturchef i kommun B1.

Kommun B2

Pendlingskommun nära mindre tätort i Svealand, tillhör grupp B, som alltså berör ämnet på något sätt i sin plan.

Intervjuperson B2: Bibliotekschef i kommun B2.

Kommun B3

Pendlingskommun nära större stad i Svealand, tillhör grupp B, som alltså berör ämnet på något sätt i sin plan.

Intervjuperson B3: Bibliotekschef i kommun B3.

Kommun C1

Landsbygdskommun i Norrland, tillhör grupp C, som alltså inte har någon relevant formulering i sin plan.

Intervjuperson C1: Bibliotekschef i kommun C1.

Kommun C2

Landsbygdskommun med besöksnäring i Götaland, tillhör grupp C, som alltså inte har någon relevant formulering i sin plan.

Intervjuperson C2: Bibliotekschef i kommun C2.

4.3 Tematisk analys

För att analysera vårt empiriska material har vi använt en av de vanligaste metoderna för att analysera kvalitativa data enligt Bryman (2016, s. 584), nämligen tematisk analys.

Det innebär att man genom att koda materialet kan identifiera olika mönster i materialet, sammanfoga dessa till teman, och med hjälp av dessa teman besvara forskningsfrågorna. Målet med en tematisk analys är att ge mening åt materialet, genom att tolka detsamma. Det är en flexibel och användbar metod som kan ge en komplex och detaljerad beskrivning av den insamlade empirin.

En stor fördel med denna metod är också att man inte i förväg bestämmer vilka teman som ska studeras. Tvärtom är det tveksamt att använda forskningsfrågorna som på förhand bestämda teman, eftersom man då inte kan göra en förutsättningslös analys av materialet (Braun & Clarke, 2006, s. 24). En annan fallgrop är anekdotism, där man tenderar att referera en otypisk del av materialet som man kanske som forskare finner intressant, men som inte ger en rättvis bild av helheten (Bryman, 2016, s. 631).

4.4 Tillvägagångssätt

Vi har av praktiska skäl valt att hålla våra intervjuer i något av de digitala verktygen Zoom eller Microsoft Teams, eftersom våra intervjupersoner är spridda över hela Sverige. I de flesta fallen har vi båda varit med vid intervjutillfällena. Den ena har intervjuat och den andra har varit med som bisittare. Fördelen är att vi båda har fått samma möjlighet att ta del av materialet direkt från källan. Intervjuerna har spelats in och sedan transkriberats. Transkriptionerna skrevs ut och lästes igenom av oss båda. Vi noterade ämnen som dök upp flera gånger i materialet och som föreföll betydelsefulla. Det var inte alla repetitioner och upprepningar som blev teman, utan det som var relevant för våra forskningsfrågor. Materialet kodades sedan i olika teman med hjälp av olika färgade pennor. De första koderna har sedan ytterligare bearbetats och sammanfogats i olika teman. Detta med avsikt att hitta gemensamma nämnare i de olika koderna, grundat i syftet med forskningen. Vi har också bildat hierarkier av koderna, vilket utmynnat i den disposition vi slutligen använder för presentationen av den tematiska analysen.

4.5 Forskningsetiska hänsyn

Alla våra intervjupersoner har gett sitt informerade samtycke till deltagande i vår studie

och till röstinspelning. Vi har informerat dem om att vi i uppsatsen inte skriver ut några namn på vare sig kommuner eller personer, men att det för en insatt läsare ändå sannolikt kommer att vara teoretiskt möjligt att identifiera dem, baserat på den information som framkommer i beskrivningar och citat. För att ändå försvåra identifikation så gott det går använder vi genomgående pronomenet "hen", och i vissa fall har vi modifierat personernas yrkestitel något i presentationen under 4.2.2. Samtliga personer uttalar sig i sin yrkesroll, och vi har inte ställt några frågor som tangerar privatlivet eller den personliga sfären.

5 Analys och resultat

I det här kapitlet redogör vi för våra resultat, framför allt från de intervjuer som gjorts. Dokumentanalysen av biblioteksplanerna berörs kort även här men framför allt i avsnitt 4.1. I slutet av kapitlet applicerar vi det implementeringsteoretiska perspektivet på det empiriska materialet.

5.1 Dokumentanalys

När vi jämför vår analys av biblioteksplanerna som gäller från och med 2021 och 2022 med den analys som Kungliga Biblioteket gjorde av planer antagna 2020 (KB, 2022a), ser vi att antalet skrivelser om bibliotekens roll i kristid har ökat något. I planerna från 2020 fanns ingen formulering alls om totalförsvaret, medan det i vårt material ändå fanns ett par stycken. Med det sagt måste vi ändå konstatera att det fortfarande är en försvinnande liten del av alla planer som lyfter dessa ämnen (se avsnitt 4.1.) Därmed är forskningsfrågan "I vilken utsträckning tas frågan om folkbibliotekens roll i kristid och totalförsvaret upp i de kommunala biblioteksplaner som börjar gälla 2021 och 2022?" besvarad.

Det är värt att notera att planerna skiljer sig kraftigt åt vad gäller omfång och ambitionsnivå (se nedan 5.2.1.1). Sambandet är tydligt: större kommuner har mer genomarbetade dokument. Däremot har vi inte identifierat några tydliga mönster när det gäller vilka som tar upp vårt ämne och vilka som inte gör det. De två kommunerna i grupp A är visserligen båda större städer, men det finns flera andra stora kommuner som inte nämner saken med ett ord. Kommunerna i grupp B är av olika storlek. Det är uppenbart att den kvantitativa textanalysen inte kan kasta mer ljus än så här över de bakomliggande mekanismerna, och vi går därför vidare till att analysera våra intervjuer.

5.2 Tematisk analys av intervjuer

Genom vår tematiska analys har vi identifierat ett antal teman, och underteman, som återkommer i vårt empiriska material. Vi kunde identifiera fyra huvudrubriker: bakomliggande faktorer som påverkar implementering på olika vis, bibliotekens roll, bibliotekens uppdrag och frågor som berör personal. Dessa kommer vi nu att presentera i nedanstående avsnitt, och därmed besvara forskningsfrågan "Hur resonerar bibliotekschefer kring folkbibliotekens roll i kristid och hur arbetar man med frågan idag?"

5.2.1 Faktorer som påverkar implementering

I detta avsnitt går vi in på vad det är som avgör om kommunerna aktivt arbetar med frågan om bibliotekens roll i kristid och totalförsvaret eller inte. Därmed besvarar vi även forskningsfrågan "Vilka omständigheter påverkar, enligt bibliotekscheferna, i vilken mån och på vilket sätt man arbetar med frågan i olika kommuner?"

5.2.1.1 Kommunernas olika förutsättningar

Att olika kommuner i Sverige har olika förutsättningar kommer knappast som någon nyhet. En stor anledning till det är den grundläggande principen om kommunalt självstyre. Flera intervjupersoner betonar detta – att bibliotek visserligen regleras på nationell nivå, men att den mesta styrningen ändå sker i respektive kommun. Detta som en förklaring till att det ser olika ut på olika håll, och att kommuner prioriterar olika.

Först och främst så är det ju det att kommunen är självstyrande, det funkar ju så i Sverige. Det är ju... visst, du har en stat och vi har en riksdag och så vidare, men kommunernas självstyre är väldigt viktigt och det ska det vara (B2).

Själva principen ifrågasätts alltså inte av våra intervjupersoner. Ändå framkommer det tydligt att bristande likvärdighet påverkar kommunernas möjligheter att bedriva verksamhet. Skillnaderna mellan de olika kommunerna avspeglas tydligt i själva biblioteksplanerna både vad gäller omfång och ambitionsnivå (se avsnitt 5.1) och även i chefernas skildring av framtagandeprocessen. Cheferna i de mindre kommunerna B2, B3, C1 och C2 berättar alla att de har skrivit planen praktiskt taget själva eller tillsammans med någon enstaka medarbetare. I kommunerna A1, A2 och B1 har man däremot haft workshops, genomfört enkäter, involverat personalen och mottagit remissvar från en mängd instanser. Kommun A1, som förefaller jobba mest aktivt med frågan om krisberedskap, har utöver sin biblioteksplan tagit fram en extensiv "handlingsplan för skydd och beredskap" speciellt för kommunens huvudbibliotek.

Den största kommunen, A2, har flera hundra anställda i sin biblioteksorganisation. Den minsta, B2, har tre anställda inklusive chefen själv. Det är lätt att se fördelarna med en större organisation där många olika kompetenser finns att tillgå. I en annan av de största kommunerna, A1, har man exempelvis en "aktiv säkerhetsamordnare" anställd på den förvaltning som biblioteket ingår i, något som givetvis underlättar arbetet med dessa frågor.

Samtidigt framhåller person B2 den lilla organisationens effektivitet: "Det är en...kort väg liksom, från den som beslutar till den som utför. Och det är en stor fördel."

Storleken har alltså betydelse, men är inte på något sätt avgörande. Det finns även stora variationer i ekonomiska förutsättningar och demografi, som sätter sin prägel på hela

den kommunala verksamheten. En annan faktor som lyfts av flera av våra intervjupersoner är de lokala politikernas bibliotekssyn. Person A1A säger att "det behövs ju någon mottagare också, som förstår vilka möjligheter som finns", och att man i kommun A1 under den senaste mandatperioden haft "en nämnd som varit oerhört intresserad av just biblioteksfrågor". I andra kommuner är intresset betydligt svalare och då kan det också bli svårare att genomföra utvecklingsarbete. Person C1 konstaterar: "De [kommunpolitikerna] tänker på bibliotek som det ursprungliga, att vi är en liten dammig miljö med böcker och det är jättesvårt att få dem att förstå."

5.2.1.2 Eldsjälar

Vedung (2016, s. 87) skriver: "Det personliga spelar roll för implementering. Styrningen kan få större genomslag i myndigheter, om det finns (...) människor med starkt engagemang i den företeelse som interventionen gäller." Detta fenomen märks tydligt i vårt material. De båda företrädarna för kommun A1 återkommer under intervjuens gång flera gånger till två tidigare chefer, som inte längre jobbar kvar men som med sitt engagemang har lagt grunden för det arbete som nu görs, och även "lärt nämnden" att biblioteks- och beredskapsfrågorna är viktiga.

"Det kan vara väldigt personberoende beroende på hur en bibliotekschef är, exempelvis", säger även person B2, som själv i sin lilla kommun initierade en infopoint-verksamhet under coronapandemin och personligen håller i "seniorsurf" för äldre kommuninvånare.

Person C1, å sin sida, nämner en engagerad person på regionbiblioteket, som "sitter med i nationella grupper och kan skicka väldigt mycket om just det här, vår roll i totalförsvaret".

Engagemang i en fråga behöver dock inte nödvändigtvis manifesteras i konkret handling. Person B3 sammanfattar sin syn på bibliotekens roll i totalförsvaret med orden: "Det är mer komplicerat än man tror när man börjar prata om det." Att man inte jobbar aktivt med frågan i kommun B3 är alltså inte en följd av ointresse från chefens sida, utan snarare tvärtom ett tecken på att hen har reflekterat mycket men valt att avvakta.

Person C2, däremot, säger sig uttryckligen vara skeptisk till idén om bibliotekens roll i totalförsvaret, och kan således i detta sammanhang ses som motsatsen till eldsjäl och en starkt bidragande orsak till att frågan inte överhuvudtaget är aktuell i kommun C2.

5.2.1.3 Erfarenhet av tidigare kriser

Så gott som alla intervjupersoner tog upp erfarenhet av tidigare kriser. Alla hade förstås coronapandemin i färskt minne, men även andra kriser som skogsbränder, översvämningar, dödsskjutningar och terrorattentat togs upp. Även flyktingkrisen 2015 och Ukraina-kriget berördes. Det är tydligt att erfarenheter från tidigare kriser påverkar hur biblioteken arbetar idag, och även vilken betydelse de har i sina respektive kommuner. B1 konstaterar: "Men utifrån coronapandemin då så kan man ju säga att då vaknade kommunen till, alltså på övergripande nivå, och började inse att biblioteket, attans också! De var nog viktigare än vad man hade tänkt!"

Pandemin får alltså ses som ett startskott för en ny medvetenhet på många håll, men de kommuner som kommit längst (A1 och A2) är de som uttryckligen nämner att de har gått igenom betydande kriser redan dessförinnan.

5.2.1.4 Samverkan

Ett annat återkommande tema var betydelsen av samverkan, både på kommunal och regional nivå. Frågorna om krisberedskap och totalförsvar anses vara för stora för att hanteras av varje enskilt bibliotek.

Representanterna för kommun A1 pratar mycket om det allmänna krishanteringsarbetet inom kommunen, som biblioteket är en viktig del av. Även i kommun B1 börjar liknande arbete komma igång: "Jag ska i alla fall gå [en kurs i] stabsmetodik och samhällsstörning redan i början här i veckan. Man börjar initiera ett nätverk för säkerhetsfrågor där jag i alla fall är inbjuden."

Även regionala samarbetsgrupper förekommer på många håll. Kommun B3 ligger nära kommun A1, och person B3 hoppas att genom regionalt samarbete kunna dra nytta av det arbete som gjorts i den större kommunen – "att vi mindre bibliotek kan få liksom följa med".

Person C1 berättar om ett möte med alla bibliotekschefer i regionen, där man diskuterade olika tänkbara krisscenarion:

Det kan gälla översvämning (...) Det kan vara skogsbrand, och så kan det ju vara att elen försvinner till exempel. Vi hade väldigt mycket workshops om det här. Väldigt intressant för det är ju saker som absolut kan hända. Och nuförtiden vet ni ju att krig inte heller är något som inte kan hända. Det vet vi ju. Den verkligheten är vi ju i idag. (...) [T]ill sist så vart det om zombies kommer, asteroider, ja, olika scenarier (C1).

Även brist på samverkan tas upp. Kommun C1 samverkar visserligen inom regionen, men i den kommunala organisationen ser person C1 tydliga brister. "Men alltså som i den här kommunen, de har ju inte med oss överhuvudtaget i nån krisplan. Vi är inte ens

nämnda, i något område. "

5.2.1.5 Intern krisberedskap

Flera av bibliotekscheferna ger uttryck för att inte vara särskilt nöjda med sin egen interna krisberedskap, vad gäller exempelvis lokaler, personal och IT-säkerhet. Detta kan vara en bidragande orsak till att man kanske inte jobbar så aktivt som man annars skulle ha gjort med att framställa sig själv som en betydelsefull institution i kristid. Bibliotekslokalerna verkar helt enkelt inte leva upp till de krav på "robusthet" som åtminstone enligt MSB karakteriserar en samhällsviktig verksamhet (se inledningen, avsnitt 1).

Flera intervjupersoner nämner också att det ofta handlar om någon annans ansvar, på en mer övergripande nivå, och att de själva saknar möjlighet att råda över frågan. Det kan till exempel vara att lokalerna är kommunens och därmed ska ingå i en allmän kommunal krisberedskapsplan, eller att regionbiblioteket är driftsansvariga för bibliotekssystemet. För att dra en parallell till vår tidigare bild (figur 1) med babusjkorna av olika storlek, så ligger alltså ansvaret på en större babusjka, enligt de chefer vi har intervjuat. Det kan både vara ett delat ansvar, som någon högre upp i kedjan ändå är mer ansvarig för, eller helt enkelt en fråga som inte alls ligger i bibliotekschefens bestämmandesfär.

De kommuner som jobbar mest med frågan om bibliotekens roll i kristid, alltså A-kommunerna, är också de som säger sig vara mest nöjda med sin egen krisberedskap. Det är även de som säger sig ha mest samarbete med andra kommunala krisfunktioner.

5.2.1.6 Tydlighet

Ett annat återkommande tema var vikten av tydliga direktiv. Nästan alla intervjupersonerna lyfte i kritiska ordalag den politiska otydlighet som föranledde att biblioteken fick stänga en period under coronapandemin.

[N]är pandemin blev som mest intensiv, då gick man ju i ett slarvigt uttalande ut och sa att bibliotek och simhallar, var det väl, ska stängas. Och från en dag till en annan fick vi plötsligt stänga här. Så under två, jag tror det var tre dagar vi hade stängt, annars hade vi öppet precis under hela pandemin, för det var beslut som jag tog (...) Och det jag lärde mig av det var att jag tror att hela Sverige behövde lära sig kring det här med en krissituation, som pandemin ändå var, att man kan inte gå ut med liksom lite vagt formulerade varningar och, och säga nånting om badhus och bibliotek och så här, för det har en stor, stor påverkan på oss ute i kommunerna. Så det att helt enkelt invänta... få en tydlighet i direktiv, det är ju sånt som är otroligt viktigt (B2).

Behovet av tydlighet märks också i hur man förhåller sig till tanken på att spela en roll i totalförsvaret. I nuläget vet man inte exakt hur ett sådant uppdrag skulle se ut, formuleringarna i biblioteksstrategin uppfattas fortfarande som vaga. Detta kan ses som

ett exempel på "otydlighet som hämmar" (Vedung, 2016, s. 65). Som person B3 säger: "Vi kanske inte bara kan ramla in i totalförsvaret. Vad förväntas det att biblioteken ska göra, vilken uppgift ska vi ha?"

Person A2 pekar också på bristande tydlighet.

[O]ch när biblioteken i dag pratar om bibliotekens roll i totalförsvaret är vi ännu längre ifrån att förstå vad som är konsekvenserna. Vad betyder det att biblioteken skulle vara en del av totalförsvaret? Innebär det krigsplacering av vår personal? Innebär det beredskapsutbildningar? Vad är det man menar? (A2)

Är man otydlig i sin kommunikation riskerar man att budskapet tolkas helt olika av mottagarna, vilket många av våra intervjupersoner alltså vittnar om.

5.2.2 Bibliotekets roll i kristid

Ingen av våra intervjupersoner ser bibliotekets roll i kristid som väsensskild från bibliotekets roll i vardagen. Tvärtom ser man ofta ett behov av att även i kristid upprätthålla en känsla av normalitet. Nedan listas en del av de teman som framkom när vi frågade dels om bibliotekets roll i kristid, dels om bibliotekets funktion i samhället i vardagen idag.

5.2.2.1 Öppethållande och omställning

Merparten av intervjupersonerna betonade vikten av att biblioteket så långt det är möjligt håller öppet även i kristid. Flera framhöll att de inte hade haft stängt mer än ett par dagar under pandemin. Detta avspeglar situationen i Sverige i stort – enligt Rundqvist (2020, s. 239) hade 85 procent av alla svenska bibliotek öppet som vanligt i mars och april 2020. Det var först i december 2020, efter ett uttalande från regeringen om att offentliga verksamheter skulle stänga ner, som biblioteken stängdes i någon större omfattning (se avsnitt 5.2.1.6). Detta påbud fick emellertid stark kritik och många bibliotek öppnade igen efter en kort tid. Bland biblioteksanställda pågick dock hela tiden en diskussion om de smittorisker som öppethållandet medförde (Rundqvist, 2020, s. 250). Dessa farhågor berörs endast av en av våra intervjupersoner, nämligen B3, som drar sig till minnes hur verkligheten faktiskt såg ut i början av pandemin: "Det kändes ju som att vi skulle ha öppet. Men det är så lätt nu i efterhand att glömma att man faktiskt var rädd också för den här smittan. (...) Vi hade ju faktiskt inga vaccin. Vi visste ju inte."

Även person B2 nyanserar bilden en smula efter att först ha talat sig varm för öppethållande i krigstid: "Är vi en utsatt situation för liksom... sprängningar och bomber och sånt där, det... så långt har jag inte funderat. Om vi då ska sitta och... riskera livet...på...för oss liksom, för att...det är väl tveksamt."

Den allmänna synen verkar alltså vara att biblioteken bör sträva efter att hålla öppet så mycket som möjligt, men inte till vilket pris som helst. Om man av någon anledning tvingas stänga måste funktionen ändå finnas kvar. "För jag är fullständigt säker på att biblioteket måste vara tillgängligt på det ena eller andra sättet även under en krigssituation eller en annan sorts krissituation" (B2).

Kommun B1 gjorde en omfattande enkätundersökning efter coronapandemin, för att ta reda på vad medborgarna tyckte om bibliotekens service under denna tid. Det framgick med all tydlighet att det allra viktigaste var att det fysiska biblioteket hade öppet. Även i kommun A2 var detta en av de viktigaste lärdomarna från pandemitiden.

Att människor söker sig till biblioteken i tider av kris. Att det som vi har pratat om i många år, biblioteket som den tredje platsen... att biblioteket är en fysisk plats som har betydelse i människors liv. Att man har ett förtroende för institutionen bibliotek (A2).

Även om Sveriges folkbibliotek till allra största delen var öppna under coronapandemin så ställde också de allra flesta om sin verksamhet. Sittplatser togs bort, öppettider begränsades, plexiglas sattes upp vid lånediskarna och begränsningar för antal besökare infördes. I takt med det tillkom också nya arbetssätt, som inte tidigare använts, eller inte använts i samma utsträckning. " för en viss målgrupp så hade vi packning av påsar – bokpåsar så att man kunde få påsen via dörren och utlånat då i förväg, så låntagaren fick hämta här" (B1).

[E]tt tag fick vi ju liksom lämna ut böcker och hänga utanför, så där, i påsar, och så. Och även sen när vi hade öppet för folk, för besökare, då var det ju liksom: "uträtta ditt ärende, och sen går du... om du inte hostar och så där, för då får du inte komma alls"(B2).

Trots detta säger också B2 att "Det känns som att det blev, man fick en starkare sammanhållning. Faktiskt. Vilket också var en positiv, liksom, positiv bit av nånting som i grunden var långt ifrån positivt."

5.2.2.2 Digital delaktighet

Ett av de allra tydligaste resultaten av vår intervjustudie är att bibliotekens roll i såväl vardag som kris är intimt förknippad med frågan om digitalisering och digitalt utanförskap. Samtliga intervjupersoner uppger att deras anställda får ägna en hel del tid åt att, som person C1 uttrycker det, "fixa och dona med telefoner och plattor".

Person A2 säger att huvuduppdraget under pandemin var att:

säkerställa att människor skulle ha tillgång till informationsteknik. För att kunna lösa sitt försörjningsstöd. För att kunna betala sina räkningar. För att kunna söka utbildningar. För att kunna sköta myndighetskontakter och kommunikation (A2).

Person B2 säger å sin sida att poängen med den infopoint-verksamhet som hen drog igång under pandemin var att människor "på det analoga sättet" ska kunna få samma information som man annars får på internet. Det handlar alltså om att värna om dem som av en eller annan anledning lever i digitalt utanförskap, men också om att säkra allas tillgång till information om nätet slås ut.

5.2.2.3 Faktabaserad och trovärdig information

Som vi redan har konstaterat i inledningen hävdar den nationella biblioteksstrategin att bibliotekens främsta roll i kristid och inom totalförsvaret är att "värna tillgången till faktabaserad och trovärdig information" (Regeringskansliet, 2022, s. 24).

Merparten av våra intervjupersoner lyfter också detta, men åsikterna går isär kring vad uppgiften innebär mer konkret. Ska bibliotekarierna själva kunna svara på allmänhetens frågor, eller handlar det om en mer förmedlande roll? Intervjuperson C2 resonerar så här:

[D]et här med vad som är sant och inte sant är ju inte helt lätt alltid att svara på utan det beror lite på vem du frågar. Du ser ju på Wikipedia till exempel hur man håller på och ändrar, jag menar kriget i Kosovo, hela Balkankrisen, alla krigssituationer, nu ser man ju all desinformation som är i Ukraina- och Rysslandkriget. Och då som institution att säga att vi kan berätta sanningen för er, nej det är verkligen att ta på sig stora skor (C2).

C2 menar vidare att idén om bibliotek som garanter för trovärdig information är ett typexempel på en tendens inom biblioteksvärlden att ta på sig uppdrag som ligger utanför den egentliga kompetensen, "som kanske ger oss lite mera cred". Den tanken ligger helt i linje med teorin om byråkratins egenintresse – för att befästa sin position och kanske tilldelas mera resurser överdriver man sin egen betydelse och kapacitet (se Vedung, 2016, s. 87).

Övriga intervjupersoner tolkar uppgiften mer som att det handlar om att helt enkelt förmedla information från andra instanser, utan att själv göra några tolkningar. Som nämndes ovan (5.2.3.2) ansåg exempelvis person B2 att det främsta syftet med att agera infopoint är att säkerställa att alla får tillgång till samma samhällsinformation, oberoende av digital kompetens. Bibliotekspersonalen ska alltid kunna hänvisa till källor. "[V]i ska bemöta folks oro med klara fakta och inte spekulera. Och framför allt kunna hänvisa till information, dit dom kan gå, vända sig, för att få *mer* information."

Person C1 berättar om hur människor under pandemin vände sig till biblioteket, och hur det ibland kunde vara en balansgång mellan att vilja hjälpa till och att ge rent medicinska råd.

Det var väl mer när nån började fråga lite mer, som "tror ni att jag törs gå ut, om jag står så här långt ifrån någon?" Då vart det så här lite grann att ja, vi tror så och så, men vänd dig till vården

om du vill ha läkarfrågor va? Men det är klart att man lär ju känna våra låntagare och man vet ju hur, man känner ju till. Så till en del kunde man säga att ja, du kan tryggt gå ut, det är ingen fara. Men det är klart att till en del kunde man säga att vänd dig till vården så får du ett riktigt svar för just din hälsa (C1).

Alla våra intervjupersoner är alltså överens om att bibliotekens informationsuppdrag inte handlar om att bibliotekarierna själva ska producera informationen som förmedlas. Ändå kan gränsdragningsproblem uppstå, vilket citatet av person C1 ovan illustrerar.

5.2.2.4 En trygg mötesplats

Något som alla våra intervjupersoner lyfter är att biblioteken fungerar som en trygg, öppen och inkluderande mötesplats och att de så långt det är möjligt bör göra det även i kristid, som ett slags lugn oas av normalitet.

Intervjuperson A2 säger att invånarna i hans kommun ser "biblioteket som en av de här institutionerna som är trygga, dit man kan gå för att vara... där man kan vara tillsammans med andra. Den [funktionen] tror jag är viktig i kristid." Hen nämner också tryggheten i biblioteket som en rent fysisk plats, och att de vid akuta kriser som skjutningar i kommunen varit med om att människor flyr in i biblioteket.

Intervjuperson C1 utvecklar resonemanget om att biblioteket är till för alla.

Ja jag tycker det för att på nåt sätt så är ju biblioteken, det har ni ju hört tusen gånger, det är sista utposten och på ett sätt så vill vi ju nästan vara det också. (...) Det är ganska fint att veta att vem som helst kan komma oavsett.. Jag menar det har vi ju sett under flyktingperioden. (...) Det är ju allt (C1).

Under coronapandemin kunde biblioteken inte längre upprätthålla sin funktion som mötesplats. "Covid var en sak. Då var vi ju egentligen inte en mötesplats på det sättet fysiskt", konstaterar exempelvis intervjuperson A1B. Person B2 berättar att man tappade en del besökare under pandemin: "Och då blev det ju så att folk fick nya vanor. Nämligen att inte gå till bibliotek, exempelvis. Och det har tagit ganska lång tid att få tillbaka dom besökarna."

5.2.2.5 Övriga uppgifter i kristid

Förutom funktionerna som mötesplats och informationsförmedlare nämns även en mängd andra tänkbara uppgifter som bibliotek kan ta på sig före och under en samhällskris. Kommun A1 lyfter fram att man redan innan krisen är ett faktum ska sprida upplysning om totalförsvaret och bidra till att höja den enskildes beredskap. Detta kan göras till exempel genom att samarbeta med frivilliga försvarsorganisationer och genom att tillhandahålla material och litteratur kring skydd och beredskap. Person A1B berättar om bibliotekets nyligen framtagna handlingsplan:

[D]är står det väldigt tydligt om vad biblioteket har för roll... före en kristid så att säga. Att vi ska vara en plats för att... till exempel programverksamhet med, med prepping eller vad det kan vara för nånting, att då ska vi kunna... och det här att vi kanske köper in sån litteratur och kanske märker ut dom så att det är tydligt att här finns det beredskapslitteratur och...och så vidare. Och sen vad vår roll är då under kris- eller krigstid, då blir rollen en annan. Och jag menar det kan ju också vara så att...skulle vi ha förband liggandes i [kommun A1] då ska vi till exempel kunna bidra med förströelselitteratur, det kan ju vara en sån roll (A1B).

När krigstillstånd väl råder menar kommun A1 att biblioteket ska fungera som en renodlad informationspunkt. Alltså *inte* en "uppsamlingspunkt där man kan duscha och så vidare" (person A1B). Person C1 däremot har tankar på att biblioteket skulle kunna fungera som samlingslokal:

Varför inte ha biblioteket som en samlingsplats, tänker jag. Att man går ut med det! Gå till biblioteket om det här händer och där får ni information, för vi har ju ändå en rätt stor lokal, och jag känner att alla känner till oss. Och jag menar skulle det vara så att de tycker att det ska bli det istället då kanske man ska se till att det finns, ja men typ torrvaror och såna saker i alla fall för en kort period (C1).

Person B1 nämner att biblioteket kan behöva nå sina användare på nya sätt under en presumtiv kris, och berättar om den nya bokbuss som man redan har tagit i bruk:

[Den] är inredd och skapad för att kunna gå ut och vara en viktig punkt för civilförsvaret om någonting händer. (...) Den har förstärkts med antenner och solfångare och eluppladdningsbatterier, och skärmar och projektor i tak och en massa sån här teknik som kan behövas för att den ska i framtiden kunna gå ut vid behov (B1).

Person B2 lyfter fram att även tillgången till kultur och underhållning är väsentlig i en kris: "Bara tillgängligheten av medier, av böcker. Det är ju en sån situation där kanske internet stryps. Det är ganska troligt att sånt händer i en krigssituation. Att man ger sig på hela den infrastrukturen. Då har vi massor av böcker."

Person A2 nämner dessutom att biblioteket kan fungera som en plats för mobilisering av hjälp till behövande. Och vid akut kris såsom en stor olycka eller terrorattentat kan människor ta sin tillflykt till bibliotekslokalen, ladda sina mobiler och vänta på att kommunikationerna ska komma igång igen.

5.2.2.6 Neutralitet kontra engagemang

Ett annat ämne som dök upp under våra intervjuer var frågan om hur väl totalförsvarsuppdraget egentligen rimmar med bibliotekens neutralitet. Att vilja bidra till försvaret av Sverige och svenska intressen är inte nödvändigtvis någon självklarhet. Person B3 är nogna med att påpeka att hen inte "har funderat färdigt", men uttrycker

under intervjun vissa farhågor för vad som kan hända om det politiska styret i landet förändras.

Det finns ju också den här diskussionen om att vi ska vara fristående så att vi inte går statens vägar... det beror ju alldeles på, om vi kommer in på det då, politiken. Så vi ska inte bli inblandade i... vi ska ju fortsätta att vara en neutral plats. Och det där är ju beroende då på hur politiken ser ut på den statliga nivån (B3).

Den här typen av resonemang känns igen från Joyce och Wallin Lämsä (2020) (se avsnitt 2.1 samt vidare diskussion under 6.2). I vårt material var temat inte lika framträdande. Däremot stod det tämligen klart att den försvarsvilja som intervjupersonerna ger uttryck för sällan grundar sig i en stark önskan att försvara Sverige som nation. Snarare handlar det om att försvara en viss uppsättning värderingar. Person C1 går i detta hänseende längst och förespråkar en närmast aktivistisk hållning:

Det är klart att vi ska ta ställning alltså. Vi ska ta ställning för hbtq-personer, vi ska ta ställning mot rasism. Alltså det är ju självklart. Och därför blir det ju så här att de diskussionerna kommer alltid nu, men vi ska ju vara neutrala på ett sätt. Jojo, det är klart, att alla ska ha samma, alltså, mänskliga rättigheter är ju nånting som liksom står över. (...) Vi ska stå på barrikaderna tycker jag (C1).

Det är inte svårt att tänka sig att det kan uppstå vissa problem med att förena ett sådant förhållningssätt med att spela en aktiv roll i totalförsvaret, om man befinner sig i ett läge där landet styrs av politiker med helt andra värderingar och helt annan agenda än man själv har.

5.2.3 Bibliotekens uppdrag

Det är inte helt enkelt att skilja på bibliotekens *uppdrag* och bibliotekens *roll* eller *funktion*. Dessa begrepp kan tyckas snarlika, men vi tycker oss ändå se en viss skillnad i materialet. De flesta intervjupersoner återkom flera gånger till vad som är bibliotekens egentliga uppdrag – det som regleras i bibliotekslagen, eller i andra styrdokument. Man nämner bland annat arbete med minoritetsspråk och en mängd olika aktiviteter för bibliotekens prioriterade målgrupper. Men också uppdrag från kommunerna, om tillgång till teknik och IT, eller samhällsservice och vägledning.

Intervjuperson A2 poängterar vikten av att formalisera uppdrag:

Vi behöver omfamna det här förtroendet som människor visar institutionen bibliotek, att få hjälp. Genom att omfamna den tilliten så kan vi få resurser och partners för att kunna hjälpa människor med den samhällsservice som de behöver. Det är något annat än att biblioteket ska bli ett socialkontor, eller att biblioteket ska bli ett bankkontor. Men det handlar om att acceptera att människorna kommer till den här platsen där vi finns. Och de vill ha hjälp. Och sedan så behöver vi hjälpa dem vidare på något sätt, inte att vi ska ersätta någon annan. Och bara genom att synliggöra att de här människorna kommer till oss kan vi också prata om en resurssättning av ett sådant uppdrag (A2).

Person A2 ger därmed uttryck för en pragmatisk inställning till bibliotekens uppdrag såväl i vardag som i kris. Bara genom att acceptera och bejaka de behov som faktiskt finns kan man argumentera för tillräckliga resurser för att utföra ett utökat uppdrag.

5.2.3.1 Ett nationellt uppdrag om totalförsvaret

Idag existerar alltså inget nationellt uppdrag om biblioteken som en del av totalförsvaret. Det uttrycks visserligen i den nationella biblioteksstrategin men som vi konstaterar redan i inledningen har det inte någon formell status och det föreslås inga konkreta åtgärder till följd av skrivningen om biblioteken i totalförsvaret. Kommun A1 hävdar visserligen att detta är en icke-fråga, eftersom biblioteken enligt deras sätt att se på saken redan *är* en del av totalförsvaret. Men övriga intervjupersoner delar inte denna uppfattning. Flera säger att de skulle välkomna ett nationellt uppdrag som förtydligar vad bibliotekens egentliga funktion är i totalförsvaret, men de säger också att det inte är helt enkelt.

Alltså, jag tror det är svårt. Folkbiblioteken är kommunala, och vi har kommunalt självbestämmande. Och varje kommun resurssätter och ger uppdrag till folkbiblioteken, olika. Man prioriterar folkbiblioteksverksamheten olika. (...) Jag har svårt att se att det skulle komma ett statligt uppdrag som skulle omfatta folkbiblioteken i det här läget (A2).

B1 har ändå tydliga förväntningar på att ett sådant uppdrag ska komma, som följd av just den nationella biblioteksstrategin. "Alltså finns det inte väldigt tydligt, då gör varje kommun sin tolkning. Jaha, en kommun jobbar jättemycket med den frågan medans en annan jobbar ingenting med det."

C2 håller inte med om att ett sådant uppdrag bör ligga på biblioteken, och framhåller att det är bibliotekslagen som är det allra viktigaste styrdokumentet. Därför bör biblioteken fokusera på att jobba med det som faktiskt står i lagen, snarare än att ta på sig nya, icke-lagstadgade uppdrag: "[L]agen är ju alltid det som ligger överst. Alla kommunala styrdokument är ju ointressanta om dom inte följer lagen. (...) Så att har vi nu en bibliotekslag ska vi ju också använda den."

5.2.3.2 Ett kommunalt uppdrag som samhällsviktig verksamhet

Som vi konstaterat i inledningen är själva etiketten "samhällsviktig verksamhet" problematisk, i och med sin inbyggda otydlighet. I två av våra intervjuade kommuner, A1 och A2, har biblioteken ändå identifierats som detta. Intervjupersonerna från kommun A1 är osäkra på exakt hur processen gick till, eftersom det skedde under den föregående chefens tid, men lyfter återigen fram det engagemang som visats av enskilda personer som tidigare varit anställda i organisationen. I kommun A2 konstaterade man att kommunen under coronapandemin gett ett tydligt uppdrag att säkerställa medborgarnas tillgång till teknik, och i och med det ansåg man sig vara "så kallad"

samhällsviktig verksamhet. Man valde medvetet att lägga till "så kallad", för som intervjuperson A2 förklarade:

Man vill inte fastna i definitionsproblematik med MSB, så man sa *så kallad* samhällsviktig verksamhet. Och då tänkte vi så här: Okej, vi tar det här nu. Vi skriver in det i planen. Planen ska upp till fullmäktige. Om fullmäktige klubbar det här, ja, då har de också klubbat att vi är samhällsviktig verksamhet. Och det gjorde man (A2).

Återigen ger A2 uttryck för en pragmatisk hållning – eftersom det arbete som redan gjordes ansågs samhällsviktigt ville man också få det bekräftat på politisk nivå. Samtidigt hade man en medvetenhet om risken för begreppsförvirring, vilket man genom en språklig manöver försökte undvika.

5.2.4 Personal och kompetens

Hittills har vi i vårt material identifierat ett antal tänkbara roller, funktioner och uppdrag för folkbibliotek i kristid. Våra intervjupersoner resonerar vidare kring hur väl rustade bibliotekspersonalen är för att handskas med detta. Detta avsnitt relaterar till forskningsfrågan "Vilka förutsättningar och vilken kompetens behövs, enligt bibliotekscheferna, för att folkbiblioteken ska kunna spela en viktig roll i kristid som en del av totalförsvaret?" Något entydigt svar ges dock inte, eftersom frågan om huruvida personalen har den kompetens som krävs för att bemöta användarnas behov i kristid hänger ihop med hur man tänker sig att den rollen ska se ut.

5.2.4.1 Relevant kompetens

När det gäller digital kompetens tycker de flesta av våra intervjupersoner att deras personal är duktig, men kan bli bättre. Kompetensutveckling ses som centralt. I kommun B1 passade man till exempel på att erbjuda en mängd digitala kurser och utbildningar under pandemitiden, då personalen delvis arbetade hemifrån. "Jag tror aldrig personal någonsin har fått så mycket kompetensutveckling som under coronapandemin."

När det gäller källkritisk kompetens och förmåga att bedöma trovärdigheten i information är tilltron till medarbetarna inte lika hög. Person C2 jämför med public service-journalister och framhåller flera gånger att bibliotekarier inte har tillnärmelsevis lika god kompetens som dessa. Ett särskilt intressant resultat är att flera av våra intervjupersoner menar att bibliotekariers källkritiska kompetens har blivit *sämre* i takt med att information har blivit mer lättillgänglig genom snabb googling. Så här säger exempelvis person A1B:

Jag tror det finns i grunden, det finns nog en källkritisk grund i en bibliotekarie. Man är så van vid det att man ska tänka källkritiskt. Sen eftersom referensfrågorna har ändrats så otroligt mycket genom åren så tror jag att det har förslappats lite grann. Man behöver liksom vässa det lite (A1B).

Person A2 för ett liknande resonemang kring bibliotekariers förmåga att förmedla samhällsinformation och kunskap om vårt statsskick:

Och tidigare var det ju så att det offentliga trycket och den kommunala liksom beslutandeprocessen, den var fysiskt synlig i biblioteket. Där fanns liksom riksdagstrycket, där fanns alla kommunala handlingar och kommunfullmäktiges protokoll och sådär. Det där är ju idag digitaliserat. Och då arbetade bibliotekarierna också med att hjälpa människor att hitta i det här materialet. Och genom att hjälpa människor att hitta i det här materialet var bibliotekarierna också mer kunniga i de offentliga beslutsprocesserna. För man vägledde människor i det. Idag så är min bild att vi har tappat ganska mycket mark, kopplat till att hjälpa människor att förstå hur det demokratiska samhället fungerar, och hur den parlamentariska demokratin fungerar (A2).

Detta kan vara ett dilemma för professionen, och något av ett moment 22 kan uppstå: För att kunna spela en relevant roll för användarna behöver bibliotekarierna upprätthålla en god kompetens, både vad gäller källkritik och kunskap om hur samhället fungerar. Men när frågor sällan dyker upp ges bibliotekarierna ingen möjlighet att slipa sina förmågor, och följderna blir den "förslappning" som person A1B pratar om ovan. Nästan alla våra intervjupersoner uppger att frågor om källkritik och trovärdighetsbedömning av information är ytterst sällsynta på deras bibliotek. Den enda som säger sig regelbundet få sådana frågor är person B2, som personligen håller i "seniorsurf" för äldre kommuninvånare.

Där kommer frågorna ganska ofta. "Jag har fått det här mejlet", eller "Jag har läst det här. Vad är det? Stämmer det verkligen?" och "Hur kan jag veta om det är sant?" Den sortens frågor. Det handlar ju om källkritik, och källtillit (B2).

Person B2 har uppenbarligen visat sig förmögen att svara på dessa frågor, och får därmed också fler frågor. Detta har uppmärksammats på andra håll i kommunen, och B2 har bjudits in att prata om källkritik med såväl arbetsmarknadsenheten som SFI-studenter.

Hen påpekar dock att detta inte är något som man lär sig på bibliotekarieutbildningen. Kritiken mot utbildningen delas av person C2 som konstaterar att nyutexaminerade bibliotekarier inte tycks besitta några särskilt djupgående kunskaper om källkritik och trovärdighetsbedömning.

Jag tycker väl inte att dom som kommer ut från biblioteksutbildningarna är så där jätte... alltså, det är klart man fattar grunderna naturligtvis men inte så att man är nån samhällsbärande i dom här frågorna. Det är... nej. Det får bli en annan utbildning i så fall (C2).

Ytterligare en dimension av frågan om bibliotekspersonalens kompetens gäller förmågan att handskas med människor som har sociala problem eller mår psykiskt dåligt. Detta är något som man redan tampas med på många håll i vardagen, och som blir ännu viktigare i en krissituation då det är naturligt att fler mår dåligt och känner oro. "Biblioteken är öppna för alla och det är ju också många som kommer hit som kanske

inte riktigt mår bra", säger exempelvis person B3. Detta är ett stort och komplext ämne som vi inte har möjlighet att fördjupa oss mer i inom ramen för denna studie, men det är ändå värt att nämna några ord om saken då ämnet tangeras i både empirin och den tidigare forskning vi tagit del av. Att bemöta människor i kris är något som ställer stora krav på bibliotekspersonalen, och det kan därmed inte bortses från i en diskussion om kompetens och förutsättningar.

5.2.4.2 Förtroende och relationer

Den personliga relationen mellan personal och biblioteksanvändare är ett tema som återkommer flera gånger i vårt material, särskilt i intervjuerna med representanterna för de mindre kommunerna. "Man känner ju sina låntagare här", säger exempelvis person B2, och person C1 yttrar nästan exakt samma ord. I de större kommunerna är våra intervjupersoner längre från verksamheten, och har inte samma personliga relation till låntagarna men även de framhäver att relationen mellan låntagare och bibliotekarier existerar.

I kommun B2, som alltså endast har tre biblioteksanställda totalt, är det lätt att tänka sig att den ovan nämnda seniorsurf-verksamhetens framgångar hänger ihop med att det är den engagerade och välbekanta chefen som själv håller i den, snarare än någon extern konsult. Dock framkommer det också i vårt material att tilliten till bibliotekspersonalen är mycket stor även i de fall där personal och besökare inte har någon närmare relation. Person B3 berättar:

Det här är det klassiska som vi alltid tar upp som exempel, att man kanske får hjälpa nån att logga in på banken. Man vet inte hur man gör, man har fått en dosa eller man ska gå in och så här... Och så hjälper vi dom, berättar hur man gör. Då ser jag precis vad dom har eller inte har på sitt konto. Och såna här saker. Och dom... eh, och det är klart, vi pratar aldrig om sånt i arbetsgruppen, alltså vad vi har sett... det finns... det är ju liksom absolut inte. Men man blir så... Alltså det är ju ett... alltså, dom har aldrig sett mig förut och sen bara förväntar dom sig, alltså utgår från att jag inte för det vidare eller... och det gör jag ju inte heller, men... vi får ett otroligt förtroende (B3).

Alla intervjupersoner vittnar om hur positivt biblioteket ses i respektive kommun, och att det är en plats som många söker sig till. Man har gedigna programverksamheter, och arbetar både uppsökande och med att ta emot dem som själva tar sig dit. Person A2 trycker på vikten av det personliga mötet. "Man går till biblioteket för att man kan träffa en person som kan hjälpa en vidare."

Kombinationen av förtroendet för biblioteken som institution, och förtroendet för bibliotekets personal, ger biblioteken en tydlig fördel framför många andra myndighetsföreträdare. Personalen – frontbyråkraterna, för att använda Vedungs begrepp – ses redan som både pålitliga och hjälpsamma. Detta är också något som våra intervjupersoner återkommer till i samband med frågan om bibliotekens eventuella roll i

totalförsvaret: eftersom det redan finns en välkänd samhällsinstitution med en självklar plats i samhället, ett väl upparbetat förtroende och gott rykte vore det dumt att inte utnyttja det. Men exakt hur det ska gå till är, som vi har sett, fortfarande inte helt klart.

Vi går nu vidare till att utifrån det implementeringsteoretiska perspektivet analysera vårt material ytterligare.

5.3 Teori i arbete – implementeringsteorins tre frågor

I detta avsnitt applicerar vi de tre centrala frågorna från implementeringsteorin, som tidigare presenterats i kapitel 3, på vårt material, och besvarar i och med detta vår analytiska forskningsfråga: "Hur kan arbetet med kris- och försvarsfrågor vid folkbibliotek förstås?".

De implementeringsteoretiska frågorna lyder:

- 1) *Förstår man?* I vilken utsträckning *begriper* implementerarna interventionens innebörd?
- 2) *Vill man?* I vilken utsträckning *önskar* implementerarna genomföra interventionen?
- 3) *Kan man?* I vilken utsträckning *förmår* implementerarna genomföra interventionen?

Här är det viktigt att notera att detta inte handlar om någon recension av de enskilda intervjupersonernas förståelse, vilja och kunskap. Snarare försöker vi, utifrån vårt empiriska material, bilda oss en övergripande uppfattning om arbetet med kris- och försvarsfrågor på folkbibliotek i Sverige, genom att på ett analytiskt plan resonera kring frågan frikopplat från de individer som ingått i studien.

5.3.1 Förstå

Förstår man på landets folkbibliotek vad det skulle innebära att att spela en viktig roll i kristid som en del av totalförsvaret? Utifrån vår studie kan den frågan inte besvaras entydigt jakande. Direktiven uppifrån – i den mån sådana finns – upplevs på många håll som otydliga och verkar inte särskilt väl förankrade på kommunnivå. Risker att budskapet förvanskas och misstolkas längs vägen är påtaglig. Kommun A1, som vi upplever har kommit ojämförbart längst i sitt arbete, uttrycker inte den osäkerhet som i viss mån verkar präglade alla de andra kommunerna som vi studerat. Mer diskussion och reflektion krävs för att även på andra håll reda ut begreppen, och därmed etablera utbredd förståelse. Det behöver också tydliggöras vem det är som egentligen bär ansvar för definitioner och förklaringar. För att återknytta till vår babusjka-metafor verkar det i dagsläget vara väldigt många mellanstora dockor som på skilda håll runtom i landet grubblar över hur den största babusjkans ganska svepande formulering egentligen ska

tolkas. Det är heller inte självklart att den största babusjkan – regeringen – faktiskt har en tydligt genomtänkt och uttryckt åsikt. Och om de har det är det långt ifrån säkert att den uppfattas lika av alla andra instanser.

Den nationella biblioteksstrategin är just en strategi, och medan vissa av förslagen i strategin följs av förslag på åtgärder, så är inte totalförvarsfrågan en av dem. Den största babusjkan har ju dessutom egenskapen att den skiftar med jämna mellanrum – nu har en ny regering precis tillträtt och ingen vet vad de kommer göra i den här frågan.

5.3.2 Vilja

Vill man på landets folkbibliotek spela en viktig roll i kristid som en del av totalförsvaret? Av vår dokumentstudie att döma verkar viljan vara begränsad, eftersom ytterst få kommuner tar upp ämnet i sin biblioteksplan. Intervjuerna ger dock delvis en annan bild, då alla utom person C2 ändå ger uttryck för att man gärna vill jobba med frågan på något sätt och finner den intressant. Några ger också uttryck för att det skulle kunna öka bibliotekets legitimitet, att man "blir viktigare" om man får ett nytt uppdrag. Diskussioner pågår i så gott som alla undersökta kommuner och nya samarbeten etableras med andra aktörer både kommunalt och regionalt. Vårt intryck är att det händer mycket just nu och vi förutspår att det också kommer att synas mer i biblioteksplanerna de kommande åren. Men frågan är om viljan kommer att öka eller minska i takt med att förståelsen ökar. Det är också en fråga om huruvida de medelstora babusjkorna – kommunnivån – vill detta. Med det kommunala självstyret så är det ju kommunen som ansvarar för folkbiblioteken, och utöver de rent lagstadgade uppdragen är det också kommunen som styr verksamheten. Viljan måste finnas på alla nivåer.

5.3.3 Kunna

Kan man på landets folkbibliotek spela en viktig roll i kristid som en del av totalförsvaret? Det beror förstås på vad det är man ska göra – således är det svårt att besvara frågan om förmåga så länge förståelsen inte är fullt etablerad. Något som ändå har framkommit i våra intervjuer är att om förväntan är att frontbyråkraterna – alltså bibliotekspersonalen – ska agera experter på källkritik och trovärdighetsbedömning så är svaret inte självklart ja. Ett par av våra intervjupersoner ger uttryck för att bibliotekarieutbildningen inte i tillräckligt hög grad förbereder studenterna för denna typ av frågor. Ännu fler säger att det saknas tillfällen att träna på detta i det vardagliga arbetet, eftersom frågor av denna karaktär sällan ställs av biblioteksbesökarna.

Om uppdraget däremot är att man ska vara en trygg hamn i en tid av oro, då kan man nog anta att biblioteken är redo för detta. Men bibliotekarierna i allmänhet har ingen professionell beredskap för att handskas med människor som befinner sig i akut kris, eller personer i krissituationer överhuvudtaget. Däremot åtnjuter bibliotekarierna ett stort förtroende och biblioteksanvändarna litar på dem. Att fortsätta med ordinarie

verksamhet och hålla öppet trots svåra omständigheter – det vet vi att de flesta biblioteken klarar bra, som lärdom efter coronapandemin.

Ett utökat uppdrag kräver också ekonomiska resurser, vilket flera av våra intervjupersoner tar upp. Det är rentav fördelen med ett formaliserat uppdrag, som därmed också kan resurssättas. Kommunerna styr bibliotekens budget, och utan ett tydligt uppdrag från nationell nivå så kommer det sannolikt fortsätta se väldigt olika ut i olika kommuner, där en del väljer att satsa på biblioteken och andra prioriterar något annat.

6 Diskussion och slutsats

Som vi såg i kapitel 5 utkristalliserade sig en mängd olika teman i analysen av våra intervjusvar. I detta sista kapitel gör vi nu en kort återkoppling till syfte och forskningsfrågor, samt diskuterar ytterligare våra resultat i relation till tidigare forskning. Vi reflekterar också över själva arbetsprocessen och dess begränsningar, samt presenterar förslag för vidare forskning.

6.1 Återkoppling till syfte och forskningsfrågor

Syftet med vår studie, som beskrivs i avsnitt 1.1, var att skapa kunskap om biblioteksföreträdares förväntningar på folkbibliotekens roll i kristid och möjliga roll i totalförsvaret. Genom dokumentanalysen av biblioteksplaner, samt den tematiska analysen av intervjusvar som presenterades i kapitel 5, har syftet uppnåtts. För att återknyta till våra forskningsfrågor (avsnitt 1.2) har dessa besvarats under arbetets lopp, och detta finns angivet i löpande text i kapitel 5.

6.2 Diskussion

I vår avslutande diskussion vill vi gärna komplettera implementeringsteorins tre frågor med en fjärde, nämligen: *Bör* folkbiblioteken spela en viktig roll i kristid som en del av totalförsvaret? Vi gör givetvis inga anspråk på att kunna ge några klara svar på den frågan, men den är ändå värd att diskuteras då den egentligen sammanfattar hela vår studie.

Det är inte svårt att förstå varför biblioteken är lämpliga att ha en roll i totalförsvaret, om man ser det ur den stora babyjskans perspektiv. De finns redan, så att säga, mitt i byn. De är välbesökta. De har personal. De är vana att besvara många olika typer av frågor. De är samhällsinstitutioner med stort uppbyggt förtroendekapital. Våra intervjupersoner menar att lärdomarna från coronapandemin visar att biblioteken verkligen behövs och bör hållas öppna så långt som det är möjligt. Detta är helt i linje med Wakeling et al. (2021) som i sin forskning fann att pandemin visserligen var en stressig tid för bibliotekscheferna, och ett rejält stresstest för hela organisationen, men att det faktum att man kämpade på också bidragit till en positiv bild av biblioteken som en resurs i lokalsamhället.

Intervjupersonerna lyfter fram flera olika uppgifter som folkbiblioteken kan ta på sig i kristid. Det som nämns av samtliga är bibliotekets roll som mötesplats och oas av normalitet. Idén om biblioteket som en tillflyktsort i krigstid är på intet sätt ny. Kimball (2007) visar att man tänkte i liknande banor redan under första världskriget i USA. Biblioteken sågs då som en informationspunkt *och* trygg mötesplats för såväl barn som

vuxna (s. 454). Mot slutet av kriget förändrades situationen dock drastiskt, då spanska sjukan svepte in över landet. Anpassningar i verksamheten fick genomföras, och efter att pandemin var över var det svårt att locka tillbaka besökarna (Kimball, 2007). Här är det lätt att dra paralleller till vår tids coronapandemi. Funktionen som trygg plats i tider av oro kan också diskuteras i förhållande till eventuella risker för både personal och besökare i form av smittspridning, angrepp, hotfulla situationer och liknande.

Ekon från tidigare krig i historien hördes även när intervjupersonerna diskuterade behovet av kultur och förströelse i krigstid. Exempelvis nämnde person A1B att man innan kriget är ett faktum kan förbereda medborgarna genom att lyfta fram litteratur om prepping och liknande. I krigstid skulle man kunna förse soldater i fält med läsning, precis som under andra världskriget, då fältbibliotek inrättades (Becker, 2005. Se avsnitt 2.2).

En del av bibliotekens uppgifter har alltså sett liknande ut under lång tid, men vår samtid bjuder också på helt nya utmaningar. En av de främsta anledningarna till att biblioteken idag behövs i såväl vardag som kris är enligt våra intervjupersoner att många människor är beroende av biblioteket för att få tillgång till datorer och teknisk hjälp. Den här bilden bekräftas av Gemmel, som skriver att upp till hälften av tiden i yttre tjänst kan gå åt till att hjälpa besökare med IT-relaterade frågor, redan innan pandemin (2021, s. 13).

Sambandet mellan digitalisering och krishantering är mångfasetterat. Den utbredda bristen på digital delaktighet leder till att biblioteken blir oundgängliga, om detta vittnar nästan alla våra intervjupersoner. Denna oundgänglighet blir ett tungt vägande argument för vikten av att upprätthålla biblioteksverksamhet även i kristid. Samtidigt innebär det faktum att vårt samhälle är så beroende av den digitala tekniken en ökad risk för att en krissituation överhuvudtaget ska uppstå, då vi är sårbara för cyberattacker, strömavbrott och liknande. I en sådan situation ska biblioteken också kunna fungera som garant för att människor även utan tillgång till internet ska kunna få veta det de behöver veta, något som lyfts bland annat av intervjuperson B2. Således har biblioteken en dubbel roll att spela som främjare av digital delaktighet, men också som ett slags samhällets analoga back-up.

Som vi tidigare har konstaterat är den allra viktigaste uppgiften för bibliotek i kristid enligt den nationella biblioteksstrategin att "värna tillgången till faktabaserad och trovärdig information" (Regeringskansliet, 2022, s. 24). Många av våra intervjupersoner håller med om att detta är centralt, men problematiserar också bilden av biblioteken som informationsförmedlare. Person C1 nämner till exempel att bibliotekspersonalen under coronapandemin fick förhålla sig till frågor av medicinsk karaktär, vilket var bekymmersamt. Här är det intressant att dra paralleller till Harris et al. (2005), som vid SARS-epidemins utbrott i Kanada i forskningssyfte ringde runt till olika bibliotek och ställde frågor om sjukdomen. Svaren de fick varierade kraftigt, från noggranna

hänvisningar till pålitliga myndighetskällor, till nonchalanta uppmaningar om att googla, till rent felaktiga medicinska råd (se avsnitt 2.3). Att bibliotekspersonal gör medicinska bedömningar är givetvis inget som någon finner önskvärt, och våra intervjupersoner är också överens om att bibliotekens informationsuppdrag *inte* handlar om att bibliotekarierna ska sitta och tänka ut informationen själva. Det gäller förstås inte bara medicinska frågor utan detsamma kan tänkas gälla i många andra sammanhang. Adetayo et al. (2022, s. 1) menar att en viktig uppgift för bibliotek i krigstid kan vara att besvara biblioteksanvändarnas frågor om krig och konflikt. Denna idé nyanseras i vår studie framför allt av intervjuperson C2 som vidhåller att konflikter präglas av komplexitet och att det därför är svårt att göra anspråk på att förmedla någon objektiv sanning. Det viktiga är snarare, vilket många av intervjupersonerna poängterar, att biblioteket kan erbjuda trovärdig samhällsinformation från myndigheter och liknande. Ändå går det knappast att undvika att en viss gränsdragningsproblematik uppstår då bibliotekspersonal besvarar frågor som ligger utanför deras egentliga kompetensområde.

Vi har utifrån vårt material kunnat konstatera att vardagen på folkbiblioteken inte längre ser ut som den gjorde förut. I digitaliseringens kölvatten har informationsbehoven kommit att förändras, och människor ställer inte längre samma typ av frågor till bibliotekarierna. Därmed har bibliotekariernas kompetens vad gäller källkritik och allmän samhällskunskap kommit att försvagas. Zhu et al. (2021) bekräftar bilden av att den tekniska utvecklingen i grunden har förändrat bibliotekariernas roll som förmedlare av samhällsinformation. Samtidigt, hävdar forskarna, gör det enorma informationsflödet att människor mer än någonsin behöver lots hjälp från pålitliga bibliotekarierna (s. 1).

Frågan är om dagens bibliotekarierna förmår vara dessa pålitliga lotsar. Ett par av våra intervjupersoner anför att bibliotekarieutbildningarna i Sverige inte innehåller tillräckligt mycket undervisning i källkritik och samhällskunskap. Zhu et al. (2021) kommer även i den amerikanska kontexten fram till slutsatsen att utbildningen i biblioteks- och informationsvetenskap behöver förändras för att bättre förbereda studenterna för att på ett initierat sätt kunna förmedla samhällsinformation och dessutom motverka desinformation.

Ett annat område där kompetensutveckling behövs är bemötandet av människor i pågående kris. Williams och Ogden (2021) visar i sin intervjustudie att det bland bibliotekspersonal finns ett stort behov av fortbildning kring dessa frågor. Även Joyce och Wallin Lämsä (2020) är inne på samma spår. Flera av deras intervjupersoner uppger att de inte är särskilt väl förberedda för att hantera människor i kris, och att de skulle behöva lära sig det för att bli relevanta inom totalförsvaret (s. 61).

Man kan också, ur den mindre babusjkans perspektiv, fråga sig vad folkbiblioteken har att vinna på att ta på sig en aktiv roll i totalförsvaret. När nya uppgifter läggs till finns det risk för att det sker på bekostnad av något annat. Biblioteken kämpar med ständiga neddragningar från sina huvudmän – som ju är kommunerna, inte staten. De måste hela

tiden prioritera verksamheten, och som en del av våra intervjupersoner framhöll är det de lagstadgade uppdragen som går först. Detta bekräftas också av Rivano Eckerdal och Carlsson (2020) som tydligt visade att bibliotekslagen var det viktigaste styrdokumentet enligt de bibliotekschefer som ingick i deras studie.

Både i vårt material och i Joyces och Wallin Lämsås studie (2020), lyfts frågan om neutralitet i relation till den informationsförmedlande delen av totalförsvarsuppdraget. En av Joyce och Wallin Lämsås intervjupersoner påpekade exempelvis att en framtida regering hypotetiskt sett kan vara resultatet av ett odemokratiskt maktövertagande – såsom en militärkupp – och menade att det i ett sådant läge är omöjligt att veta var informationen kommer ifrån (s. 51-52). Denna potentiella kontrovers kan vara värd att beakta inför en eventuell implementering.

Sammanfattningsvis finns det alltså många goda skäl för folkbiblioteken att arbeta för att kunna spela en aktiv roll i kristid och fylla en funktion i totalförsvaret, men det finns också en hel del att fundera kring. I nästa avsnitt presenterar vi den slutsats som vår studie har lett oss fram till.

6.3 Slutsats

Utifrån vårt material, analys, teori och tidigare forskning har vi kommit till slutsatsen att om folkbiblioteken på ett genomtänkt och likvärdigt sätt ska kunna ta sig an totalförsvarsuppdraget i hela landet, så krävs det att vissa förändringar genomförs:

- Uppdraget måste skrivas in i bibliotekslagen eller på annat sätt formaliseras. Det behöver också förankras tydligt, i både den politiska organisationen och i bibliotekssfären.
- Folkbiblioteken måste ges ekonomiska resurser att hantera ett utvidgat krisuppdrag. Det kan till exempel handla om att säkra upp lokaler och teknisk utrustning, så att man klarar en oväntad situation. Bibliotekens egna, interna krisberedskap måste vara ett första steg.
- Om bibliotekspersonalen förväntas agera informationsexperter i kristid behöver deras kompetens stärkas för att kompensera för de kunskapsförluster som har följt i digitaliseringens och det enkla googlandets kölvatten. Det handlar dels om källkritik och trovärdighetsbedömning, dels om ren samhällskunskap. Vi föreslår att detta behov i högre grad bör adresseras redan på bibliotekarieutbildningen.
- Kompetens måste också stärkas vad gäller bemötande av personer i kris, då detta kan antas bli högst aktuellt. Det kan vara arbetsplatsförlagd kompetensutveckling, men ämnet kan också ingå i bibliotekarieutbildningen i större mån än idag.

6.4 Metoddiskussion och uppslag till vidare forskning

Dokumentanalysen av biblioteksplanerna är enkel att upprepa, och det vore intressant att se om resultatet blir ett annat när man studerar de planer som antagits i slutet av 2022 och under 2023. Man skulle också kunna skicka en enkät till alla landets kommuner för att se om och hur de arbetar med totalförsvarsfrågan, och få en bild av hur aktuell diskussionen är i hela landet. Då kunde man eventuellt få underlag för mer långtgående slutsatser än vi kunnat dra i denna uppsats.

Man hade också kunnat genomföra intervjuer, eller rundabordssamtal, med personalen på folkbibliotek för att ta reda på om deras bild överensstämmer med vad cheferna säger. Man kan också tänka sig en undersökning på användarnivå, för att undersöka hur biblioteksbesökarna resonerar om biblioteken i krissituationer, och vilka förväntningar som finns från allmänhetens håll.

En annan tänkbar idé är en komparativ studie där det implementeringsteoretiska perspektivet appliceras på något annat av folkbibliotekens verksamhetsområden också. Ett sådant område skulle kunna vara till exempel hbtqi-frågor som har fått ett stort genomslag på landets folkbibliotek, trots att hbtqi-personer inte nämns som en prioriterad grupp i bibliotekslagen.

Själva resonemanget om bibliotekens roll i totalförsvaret går också att titta närmare på. Exempelvis skulle man kunna diskutera hur Sveriges framtida anslutning till NATO kommer att påverka detta.

I vår uppsats studerar vi enbart biblioteksplaner från de två senaste åren samt intervjuar ett mindre antal bibliotekschefer. Vår uppsats har således sina begränsningar och får ses som en liten pusselbit bland många andra. Helt klart är att diskussionen kring folkbibliotekens roll i kristid är på uppåtgående, och vi tror att debatten kommer att vara högst levande och aktuell de närmaste åren.

Referenser

Adetayo, A., Ajayi, K. & Komolafe, R. (2022) Wars and Sanctions: Do Libraries Have a Role to Play? *The Reference librarian*. 63(3), 102–117.
DOI: 10.1080/0280/02763877.2022.2100559

Becker, P. C. (2005) Books and Libraries in American Society during World War II: Weapons in the War of Ideas. [Online]. Routledge.

Bibliotekslag (SFS 2013:801). Kulturdepartementet.
www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801

Braun V. & Clarke V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2), 77–101. DOI: 10.1191/1478088706

Bryman, A. (2016). Social Research Methods (5. uppl.). Oxford University Press.

Börjesson, L. (2011). *Särskild uppmärksamhet åt invandrare och andra minoriteter? En fallstudie av relationen mellan styrdokument och bibliotekspraktik i en lokal kontext*. [Mastersuppsats, Uppsala universitet.]
<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:420955/FULLTEXT01.pdf>

Fichtelius, E., Persson, C. & Enarson, E. (2019), *Demokratins skattkammare: förslag till en nationell biblioteksstrategi*. Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.

Försvarsmakten. (22 september 2022). *Totalförsvaret*.
www.forsvarsmakten.se/sv/om-forsvarsmakten/totalforsvaret/

Gemmel, L. (2021). Biblioteken och pandemin. Svensk biblioteks förening.

Harris, R., Wathen, C.N. & Chan, D. (2005). Public Library Responses to a Consumer Health Inquiry in a Public Health Crisis. *Reference and User Services Quarterly* 45(2), 147-154.

Hedemark, Å. & Börjesson, L. (2014). Att använda en plan – fenomenet biblioteksplaner och begreppet användning problematiserat. *Nordisk kulturpolitisk tidskrift*, 17 (1), 93-113.

Kimball, M.A. (2007). From Refuge to Risk: Public Libraries and Children in World War I. *Library Trends* 55(3), 454-463. DOI: 10.1353/lib.2007.0010

- Kungliga Biblioteket (2022a). *Trender i planerna 2020*.
www.kb.se/samverkan-och-utveckling/nytt-fran-kb/nyheter-samverkan-och-utveckling/2022-02-17-trender-i-biblioteksplanerna.html
- Kungliga Biblioteket (2022b). Aktuella biblioteksplaner.
<https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/biblioteksutveckling/biblioteksplaner/aktuella-biblioteksplaner.html>
Hämtad 2022-09-01
- Joyce, M-L. & Wallin Lämsä, C. (2020). *En kugge i krigsmaskineriet*. [Mastersuppsats, Uppsala universitet.]
<http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1445584&dswid=-6748>
- Lerner, F. (2009). *The Story of Libraries. From the Invention of Writing to the Computer Age*. (2. uppl.) Continuum.
- Lloyd, A. & Hicks, A. (2021) Contextualising Risk: the Unfolding Information Work and Practices of People during the COVID-19 Pandemic. *Journal of documentation*. 77 (5), 1052–1072. DOI: 10.1108/JD-11-2020-0203
- Lundquist, L. (1987). *Implementation Steering. An Actor-Structure Approach*. Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB. (2019). *Vägledning för identifiering av samhällsviktig verksamhet*.
<https://www.msb.se/contentassets/d8fca23b124c4686a629970fd2c1aa31/vagledning-for-identifiering-av-samhallsviktig-verksamhet-msb1408---juni-2019.pdf>
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB. (2022). *Ett balanserat civilt försvar*.
<https://www.msb.se/siteassets/dokument/om-msb/vart-uppdrag/regeringsuppdrag/2022/1redovisning-av-uppdrag-om-atgarder-inom-civilt-forsvar-2023>
- Regeringens proposition 2014:15/109. *Försvarspolitisk inriktning – Sveriges försvar 2016–2020*.
- Regeringskansliet (2022). *Strategi för ett starkt biblioteksväsende 2022-2025*.
- Rivano Eckerdal, J., & Carlsson, H. (2018). *Styrdokumentet i vardagen: En undersökning av kulturpolitiska styrdokumentens strategiska och praktiska betydelse för folkbibliotek i fem skånska kommuner*. Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

Rundqvist, E. (2020) Public Libraries as a Vital Social Function or Something We Can Do without in Times of Crises. The Swedish Reaction to Covid-19. *Alexandria: The Journal of National and International Library and Information Issues* 30 (2-3), 247–255. DOI: 10.1177/09557490211002741

Röshammar, M. (2022, 28 okt). 30 bibliotek förstörda i kriget. *Biblioteksbladet*.
<https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/internationellt/30-bibliotek-forstorda-i-kriget/>

Suchman, M.C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *The Academy of Management Review*, 20(3), 571-610.
DOI: 10.2307/258788

Svahn, C. & Lindkvist, H. (2020, 20 mars). Tolv viktiga sektorer ska få hjälp med barnomsorg. *Dagens Nyheter*.
<https://www.dn.se/nyheter/sverige/viktiga-sektorer-ska-fa-hjalp-med-barnomsorg/>

Svensk biblioteksforening. (2021). *Expertnätverket för bibliotekens roll i totalförsvaret*.
<http://www.biblioteksforeningen.se/expertnatverk/expertnatverket-for-bibliotekens-roll-i-totalforsvaret/>

Sveriges Kommuner och Regioner (2022). *Kommungruppsindelning 2023*.
<https://skr.se/download/18.ef4ba7d1849a2f55db2898a/1669978414789/Kommungruppsindelning-2023.pdf>

Troberg, A. (2021, 2 feb) "Kulturen borde inkluderas i Sveriges totalförsvaret".
Fackförbundet DIK.
<https://dik.se/om-oss/nyheter/anna-troberg-kulturen-borde-inkluderas-i-sveriges-totalfor-svar>

Vedung, E. (2016). *Implementering i politik och förvaltning*. Studentlitteratur.

Wakeling, S., Garner, J., Hider P., Jamali, H., Lymn, J., Mansourian, Y. & Randell-Moon, H. (2021). 'The Challenge now is for Us to Remain Relevant': Australian Public Libraries and the COVID-19 Crisis. *IFLA Journal* 48(1), 138-154.
DOI: 10.1177/03400352211054115

Webster, F. (2014) *Theories of the Information Society*. 4 uppl. Routledge.

Williams, R. D. & Ogden, L. P. (2021). What Knowledge and Attitudes Inform Public Librarians' Interactions with Library Patrons in Crisis? *Journal of librarianship and information science* 53(1), 62–74. DOI: 10.1177/0961000620917720

Wilson, P. (1983). *Second-hand Knowledge: An Inquiry into Cognitive Authority*. Greenwood Press.

Zhu, X., Winberry, J., McBee, K., Cowell, E. & Stewart Headrick, J. (2021). Serving the Community with Trustworthy Government Information and Data: What Can We Learn from the Public Librarians?, *Public Library Quarterly* 41(6), 574-595.

DOI: 10.1080/01616846.2021.1994312

Bilaga 1: Intervjuguide

*OBS! Detta är de frågor som vi har **utgått ifrån**. Dock gjorde vi en anpassad version för varje enskild kommun, utifrån vad som stod i just deras biblioteksplan. Vi var också öppna för följdfrågor utifrån de svar vi fick, således blev samtalen lite olika.*

- 1) Kan du först berätta lite jättekort om dig själv och ditt jobb och hur länge du har jobbat och sådant?
- 2) Ni har ju en ny biblioteksplan. Kan du berätta lite om den och hur den togs fram?
- 3A) Ni skriver inget speciellt om bibliotekets roll i kristid i er plan. Men är det någonting som ni har diskuterat i andra sammanhang? (Om ja, hur kommer det sig att det inte kom med i planen?)
alternativt
- 3B) Vi är lite extra nyfikna på den här formuleringen: XXXXX. Hur tänkte ni när ni skrev så?
- 4) Hur tänker du generellt kring bibliotekets roll i kristid?
- 5) Känner du till diskussionen om bibliotek som del av totalförsvaret?
Tycker du att det behövs ett nationellt uppdrag för biblioteken i totalförsvaret?
- 6) Om du blickar tillbaka på de senaste åren, med pandemin och så vidare, vilka lärdomar bär ni med er?
- 7) Om vi lämnar det här med kriser för ett ögonblick, hur skulle du beskriva folkbibliotekets funktion i din kommun? Vilken betydelse har biblioteket för invånarna?
- 8) Vilken typ av frågor brukar dina anställda få av biblioteksanvändarna?
Skulle du säga att din personal har förutsättningar och kompetens för att bemöta besökarna och besvara de frågor som de får?
- 9) Hur jobbar ni med er egen krisberedskap, vad gäller personal, IT-säkerhet och lokaler till exempel?
- 10) Har du några avslutande tankar kring de här frågorna som vi har pratat om?

Bilaga 2: Samtyckesblankett

HÖGSKOLAN I BORÅS

Akademien för bibliotek, information,
pedagogik och IT; Sektionen för biblioteks-
och informationsvetenskap

2022-09-28

Nina Brander Källman och Anne Skoogh

Samtycke till insamling och behandling av uppgifter om dig

Som en del av kursen Kandidatuppsats, Distans vid Högskolan i Borås utför vi en studie med syftet att undersöka bibliotekens roll i kristid.

Vi som utför studien skulle vilja att du lämnar vissa uppgifter om dig själv, närmare bestämt namn och kontaktuppgifter. Vi kommer även att spela in intervjun, och denna röstupptagning räknas också som personuppgift.

Kontaktuppgifterna används bara för att kontakta dig inför intervjun. Inspelningen kommer att användas för att göra en analys av svaren, genom att transkribera och bearbeta materialet. Den kommer att raderas när uppsatsen är framlagd och godkänd.

Högskolan i Borås är personuppgiftsansvarig för behandlingen, som sker med stöd av artikel 6.1 (a) i dataskyddsförordningen (samtycke).

Uppgifterna kommer att användas av oss samt vara tillgängliga för lärarna på den aktuella kursen och centrala administratörer vid högskolan. Uppgifterna är dock allmänna handlingar som kan komma att lämnas ut i det fall någon begär det i enlighet med offentlighetsprincipen.

Uppgifterna kommer att lagras inom EU/EES och raderas när de inte längre är nödvändiga/senast vid betygsättning av den uppgift personuppgifterna ingår i.

Du bestämmer själv om du vill delta i studien. Det är helt frivilligt att lämna samtycke, och du kan när som helst ta tillbaka ett lämnat samtycke. Dina uppgifter kommer då inte att användas mera. På grund av lagkrav kan högskolan dock vara förhindrade att omedelbart ta bort uppgifterna.

Jag samtycker till att uppgifter om mig samlas in och behandlas enligt ovan.

_____
Underskrift

_____
Namnförtydligande

_____
Ort och datum

Bilaga 3: Mall för intervjuförfrågan

Hej!

Vi studerar biblioteks- och informationsvetenskap på distans från Högskolan i Borås och skriver just nu C-uppsats om folkbibliotekens roll i kristid, och möjliga roll i totalförsvaret. Som ett led i det arbetet vill vi intervju ett antal folkbibliotekschefer. Vi har gjort ett urval bland de kommuner som har färskt biblioteksplaner, som gäller fr.o.m. 2021 eller 2022.

Vi undrar nu om du skulle kunna tänka dig att ställa upp på en intervju. Intervjun beräknas ta 30 till 45 minuter och kan göras i t.ex. Zoom eller Teams, eller via telefon om du föredrar det.

Frågorna kommer att handla om er biblioteksplan och om din syn på bibliotekens roll i kristid.

I uppsatsen kommer vi inte att skriva ut namn på vare sig personer eller kommuner, men det är förstås inte helt omöjligt att någon läsare ändå kan lista ut vem du är. Du väljer givetvis själv vilka frågor du vill svara på, och du kan avbryta intervjun när du vill.

Vi hoppas på att kunna genomföra intervjuerna under vecka 44-46. Du får gärna föreslå en tid som passar dig.

Vi skulle bli väldigt glada och tacksamma om du kunde tänka dig att ställa upp på detta!

Med vänliga hälsningar,

Nina Brander Källman och Anne Skoogh